

לשון יידיש וספרותה בעולמו של חיים נחמן ביאליק

עם פרסום המהדורה של כלל שירי יידיש מפרי עטו של ביאליק על-ידי חנא שמרוק, אשר לא זכה לראותה משהופיעה בדפוס, במסגרת המהדורה המדעית הכוללת של יצירת ביאליק, מן הראוי לערוך מאזן מחודש אשר למקומה של לשון יידיש וספרותה בעולמו של המשורר.¹

יצירתו של ביאליק ביידיש "זו קבוצת שירים – כהגדרתו של דב סדן, חוקרו ופרשנו המובהק – מעוטת הכמות ומרובת האיכות, פניני יקר של שפת האמהות, שדיקה להעמיד את משוררה בלב ספרותה"², כבר דובבה ספרות פרשנית ענפה מפרי עטן של כמה משמרות בחקר פועלו. יעידו על כך מאות היחידות הביבליוגרפיות הרשומות על סוגיית יצירתו של ביאליק בלשון זו, שנתפרסמו הן בעברית והן ביידיש.³ ועדיין ידם של פרשניו וחוקריו נטויה לשם המשך ליבונה והארתה.

אין פועלו הפיוטי של ביאליק בלשון יידיש, המסתכם בעשרים ושניים שירים בלבד, שנתפרסמו לסירוגין במשך עשרים שנה – אותו מועט המחזיק את המרובה, קיים ועומד ברשות עצמו כשהוא מבודד ומנותק מכלל יצירתו בלשון העברית ומהווייתו הלשונית של המשורר תוך זיקתו הטבעית ורבת השורשים ללשון יידיש ולעברית גם יחד, ואין כלל אפשרות מהותית להפריד בין הדבקים.

- 1 ראה: חיים נחמן ביאליק, **שירים ביידיש**, מהדורה מדעית בלויית מבואות וחילופי נוסח, ערכו דן מירון, אוריאל אופק, חיה הופמן, שמואל טרטנר, זיוה שמיר, רות שנפלד, אוניברסיטת תל-אביב, תשס"א, עמ' 18–112. על כרך ב' של מהדורה זו, ראה: ש. ורסס, 'בעקבות המעבדה הפיוטית של ביאליק', דבר (משא), 28.12.1990.
- 2 ראה: ד. סדן, **ארחות ושבילים**, תל-אביב תשל"ט, כרך ב, עמ' 258.
- 3 ראה: משה עזיוני, **הספרות של חיים נחמן ביאליק בלשון העברית**, ביבליוגרפיה, ירושלים תשנ"ח. מפתח עניינים, ערך יידיש, עמ' 396. יעפים יעשורין, **חיים נחמן ביאליק, ביבליאגראפיע**, בוענאָס אַיִרעס, 1964, עמ' 3–9; חומר ביבליוגרפי נוסף ראה גם: אליהו שולמאן, 'חיים נחמן ביאליק (זינע אַריגינעל יידישע לידער, זינע איבערזעצונגען און זיין באַציונג צו דער שפראַכן-פֿראַגע)', פנקס פֿאַר דער פֿאַרשונג פֿון דער יידישער ליטעראַטור און פרעסע, כרך ג, ניו יאָרק תשל"ו; י"ח בילצקי, ח"נ ביאליק ויידיש, תל-אביב 1970; זיוה שמיר, 'יחסו האמביוואלנטי ורב התהפוכות של ביאליק אל החסידות', **חוליות** 10 (2006), עמ' 31–58, ובעיקר עמ' 32, 55–56. וכן ספרה הביוגרפי המקיף של שרה פיינשטיין באנגלית (2005).

א. ראשית פירסומו בדפוס של ביאליק הצעיר במבחן הנאמנות הכפולה לאחד-העם ולי"ח רבניצקי

ראשית פירסומו של ביאליק בידיש נתרחה למעשה בסימן מבוכתו שנקלע אליה בעקבות נאמנותו הכפולה, שהשתדל לקיימה כלפי שני עורכיו הסמכותיים, י"ח רבניצקי ואחד-העם, החלוקים ביניהם בשאלת הלשונות, אשר, בעידודם ובהדרכתם, וכן תחת עינם הביקורתית הפקוחה, פירסם ביאליק הצעיר מביכורי עטו, מעל הבמות שבעריכתם.

שמץ מהרהורי לבו והגיגיו של ביאליק באותם ימים של שלהי המאה התשע עשרה על אודות הכתיבה בידיש כבר מתגלה תוך התכתבותו התמציתית, אך רבת המתח הרגשי, עם י"ח רבניצקי, עורכו, מי שכבר פירסם וערך גם מביכורי עטו בלשון העברית. רבניצקי, ששימש כעורך של כתבי-עת ומאספים, בעברית וביידיש, הזמין את ביאליק לתרום מפרי עטו גם לשבועון ביידיש, דער יוד, שהתחיל להופיע בעריכתו בשנת 1898. בשמץ של אירוניה פנה לביאליק, בן טיפוהו המבריק, במכתבו מיום 10 בנובמבר 1898: "אמנם עטך עד כה היה כולו קודש לשפת קדשנו ולא הללת עוד את בת שירתך בעריכת שירים ז'רגוניים, אבל עונך לא יגדל מנשוא אם תנסה הפעם את כוחך לערוך שיר פשוט בשפת אמך ובכל אופן הנני לקחת את העון עלי ועל צארי".⁴

ביאליק, המעורה היטב ביידיש שבעל-פה עוד משחר ילדותו בבית הוריו, השיב לו לרבניצקי בשמץ של לימוד סניגוריה מהורהרת על לשון זו, העלולה לכאורה להחטיאו, עם כתיבת השיר המבוקש: "אף על פי שאיני חושב את ה'ז'רגון לעון ולגנאי. וכי יש לך לשון מגונה וחוטאת?"⁵ ועוד הוסיף ברוח זו: "אם יש גנאי וחטא בלשון – אין זה כי אם ריקנות המחשבה ועניות התוכן, אבל דברים טובים נאמרים ונשמעים בכל לשון ועולים יפה".⁶ עם זאת גילה ביאליק לעורך דער יוד, בהמשך התכתבותם בנידון השתתפותו בשבועון זה, גם את רתיעתו והיסוסו אשר לכישוריו כמשורר בלשון יידיש. עם משלוח שירו 'נאָך איין יאָרהונדערט' חש גם אימת ציבור ופנה אליו: "זאת לי הפעם הראשונה לכתוב ז'רגונית ועתה הואילא בטובך לתקן בו את השגיאות האורטוגרפיות שתמצא בו, כי השפה האשכנזית זרה לי ולא ידעתי לכוון את האורטוגרפיה על פיה" (שם, עמ' קכד). אף עם משלוח שירו השני ביידיש, 'אויף דעם הויכן באַרג', ביקש ביאליק מעורכו לתקן את שגיאות הכתיב, כשהוא תולה את הקולר ברמתה הירודה של לשון זו, שכן: לא נעים הוא לכתוב בשפה שאין לה אורטוגרפיה קבועה. אצל כל מלה ומלה אסתכן להיכשל".⁷ בסמוך לאותה התנערות שבביטול מלשון יידיש שאין לה אורטוגרפיה קבועה ומסודרת, כדינה של כל לשון מתוקנת ראויה לשמה, ביאליק גם העלה עתה על

4 ראה: ח. שמרוק, חיים נחמן ביאליק: שירים ביידיש, עמ' 27.

5 ראה: ח"נ ביאליק, אגרות, א, עמ' קיז, תל-אביב תרצ"ח.

6 שם.

7 שם.

נס לרבניצקי את סגולותיה הייחודיות לשם הבעת תחושותיו וחוויותיו הסמויות מעולם הילדות לעומת הלשון העברית, במכתבו מיום ב' דר"ח אלול תרנ"ט: "ומודה אני שגעועי הילדות הדקים, ילדות הגיטו והחדר, נוחים להיאמר בז'רגון, באותה לשון שהם נבראים, משיאמרו בלשון הקודש. כמה פעמים ניסיתי לספרם בלה"ק ולא עלה יפה ובז'רגון מרגיש אני אוכל להם".⁸

עוד בטרם התרשמותו מדברי נבואתו של אחד-העם, מורו הרוחני באותם ימים, במאמרו 'תחיית הרוח' משנת 1903, כבר הלחלה בו בביאליק, באותה התכתבות רבת הפנים עם רבניצקי, עורכו של דער יוד, תחושת שקיעתה ואובדנה של לשון זו, שהחרישה למראית עין את זיקתו האינטימית שרחש כלפיה. וכך הצהיר בו-זמנית באותה התכתבות: "סוף סוף ישמך הז'רגון מתחת שמי ה'. מן החיים תגרשנו לשון הארץ, ומן הספרות לשוננו". ולא עוד אלא הוא גם הוסיף ממשאלת לבו המוצהרת לקביעה נחרצת זו: "לו יבוא הקץ לה במהרה בימינו, אמן".⁹

אף הסתייגותו המוצהרת של ביאליק באותו מכתב מסופר נערץ על ידו כמנדלי, יש בה כדי להעיד על מאמצו להדחיק את נהייתו שגילה אחר לשון האם, אם בגלוי ואם בסתר, משבא להצהיר באותו מעמד: "ור' מנדלי שכתב ז'רגון – תמיהני אם תהא לו כפרה עולמית. הלואי שתועיל לו התשובה שהוא שב בתרגמו עתה את כתביו עברית".¹⁰

ניצנים ראשונים אלה בשירת היידיש של ביאליק יש בהם כדי להעיד לא רק על סגולותיה הפיזיות, אלא חבויים בהם גם סממנים של לשון דיבור היולית וטבעית. ביאליק עצמו, או עורכיו המאוחרים, השתדלו לאחר מכן לטשטש עקבותיה ולהעלותה למדרגת לשון יידיש תקנית וספרותית עם פירסומם החוזר המאוחר יותר. מתוך חילופי הגירסה בכתב הקמאי, הרשום בשולי הנוסח הסופי המאוחר יותר, עולה עתה ההדמה היידיש שבדיבור כפי שהיה שגור בפיו של המשורר הצעיר באותם ימים ראשונים.¹¹

בסך הכול קידם ביאליק בברכה את עובדת הופעתו של דער יוד, אף ציין את שבחיו, במכתבו מיום 7.2.1899: "בנוגע לעתונך היהודי אוכל לומר לך כי הנך מוציא דבר מתוקן מאד. – – – אדמה כי חתומיו רבים".¹²

התכתבות דרוכה זו בין ביאליק לבין רבניצקי, שעה שהזמין אותו לתרום מפרי עטו ביידיש לשבועון דער יוד שבעריכתו, כבר זכתה לתשומת לב מצד מרבית העוקבים אחר יצירתו בלשון זו בראשית התקופות. אכן, רובם ככולם מצביעים על עמעום עמדתו העקבית של ביאליק הצעיר בסוגייה זו, של התנערות מלשון יידיש והימשכו בו-זמנית אחריה, מבחינת סגולתה להבעת חוויות הילדות

8 ביאליק, אגרות, א, עמ' קכו.

9 שם, עמ' קכו.

10 שם.

11 על המתח בין שתי רמות לשוניות ביידיש בשיריו הראשונים האלה של ביאליק, ראה גם: דן מירון, הפרידה מן האני העני, תל-אביב תשמ"ו, עמ' 315-320.

12 ראה: חיים נחמן ביאליק, אגרות, 6, עמ' קכב.

הטמירות. כסבורים אנו שאותה הססנות והיטלטלות בין הערכות שונות בהתכתבות זו מקורה העיקרי במסכת היחסים בין ביאליק לבין אחד-העם ורבניצקי באותם הימים, החלוקים ביניהם בשאלת היחס ללשון יידיש.

ניגוד זה אכן השתקף בגלוי במכתב שפירסם אחד-העם, בעילום שם, 'א-ד-ם', בלשון יידיש בעמודיו הראשונים של דער יוד, וכותרתו: "ווער איז דער יוד" (אויך אַ בריף צום רעדאָקטאָר).¹³ מכתב גלוי זה, אשר בא אף הוא בעקבות מאמרים שונים לבירור דרכו של דער יוד, שלא נכלל מעולם בכל כתבי אחד-העם, הגיע לקורא העברי, תוך ציון שמו המפורש של מחברו, רק כעבור שנות דור, בשנת 1927, לאחר שנתפרסם מחדש, וזאת בהבלטה, בתרגום החתום ב-X,X,X. מעל דפי השבועון לספרות כתובים, בעריכתם של אברהם שלונסקי ואליעזר שטינמן.¹⁴ פירסומו זה בתרגום העברי נתקיים בסמוך ל'ריב הלשונית' של אותם ימים בין ביאליק לבין עורכיו של כתובים בעיקר.¹⁵

במכתב גלוי זה שוטח הכותב בנימה אירונית את השגותיו על הנושאים וניסוחם בדער יוד המוגשים לקהל קוראי יידיש, שאינם הולמים כלל את רמתם הירודה והפשטנית, והנזקק שישכילו אותו כראוי. עיקר עוקצו של מכתב זה מתגלה בהתנערותו העקרונית של אותו כותב אלמוני מלשון יידיש כבעלת סממנים לאומיים כלשהם.

אמנם להלכה מכיר מחבר המכתב בחשיבותה של לשון לאומית הדרושה לכל עם ועם, אך מכריז עם זאת בדברי תוכחה נוקבים: "רק אנו, יהודי ז'רגון, הננו אולי היחידים בכל העולם אשר עליהם רובצת הקללה לבלתי-ידעת שפת-אם אהובה ויקרה. הלשון שבה נתחנכנו בילדותנו, שבאמצעותה קנינו לעצמנו את ראשוני המושגים ונתנו ביטוי לרגשות ילדותנו הראשונים – לשון זו אינה יקרה לעצמנו, לא שלנו היא".

ועוד מוסיף אותו כותב אלמוני, הלא הוא אחד-העם, לדברי התנערותו אלה מלשון יידיש: "אין לנו שום חמימות ביחס אליה, חייה ושגשוגה אינם מעניינים אותנו כלל, כי יודעים אנו אל נכון, שהיא זרה לנו בהחלט".¹⁶ יתרה מזו, "יחס כזה אל ה'ז'רגון טבעי מאד, ואין בכוחנו לשנותו אפילו אם נרצה. – – הערכים היקרים ביותר של ספרותנו הלאומית, אשר עליהם גאותנו לא בלשון זו נוצרו, ואין בינה וביניהם ולא כלום".¹⁷ לבסוף פוסק הכותב: "אין היהודי

13 ראה דער יוד, שנה א', גל' 7, עמ' 1-2. על נסיבות כתיבתו של מכתב זה של אחד-העם, ועל מקומה של ספרות יידיש בדער יוד, ראה: Ruth R. Wisse: Not the 'Pintele Jid' but the Full-Fledged Jew, *Prooftexts*, Vol. 15, n. 1, pp. 34-61.

14 ראה: א-ד-ם, 'מי הוא יהודי' (ג"כ מכתב אל העורך, כתובים, גל' כו, ה' באדר תרפ"ז – 9.3.1927, עמ' 1).

15 קטעים מתרגום עברי זה הובאו שנית במאמרו של ש. רוזנהק, 'בין הקצוות, הערות לתולדות ריב הלשונית בגולה', כרמלית, ו-1 (תש"ך), עמ' 252. הציטוטים שלי ממנו מובאים כאן על פי תרגום אלמוני זה לעברית.

16 שם.

17 שם.

מחויב כלל לדעת את הַזְרָגוֹן, והיודע אינו מחויב לחלוק לו כבוד ולקרוא את הנכתב בו.¹⁸

י"ח רבניצקי, ידידו ומוקירו של אחד־העם, שפירסם בהבלטה את מכתבו הבוטה הזה מעל דפי דער יוד, כמי שהיה גורס את הקיום המשותף של עברית ויידיש, הצמיד לו הערה מפורטת משלו (היא לא תורגמה באותו פירסום שני מעל דפי כתובים. המובאות ממנה תורגמו על ידי ש"ו). הוא שאל בה מתוך איפוק, אך גם בנחרצות: "במה תיגרע מנת חלקה של לשון יידיש הפשוטה שלנו מכל לשון אחרת – ומה גם בעיני יהודי ז'רגון שנתחנכו בה משחר ילדותם?" הוא מלמד אפוא זכות עליה וטוען: "בדרך הטבע נוהג האדם לחוש אהבת אמת לשפת האם, ללשון הדיבור של ילדותו, שקלט, דיבר והאזין לה בילדותו, במקום שבו עמדה עריסתו ובה חלפו להם ימים אלה."¹⁹

חילופי דברים אלה נתפרסמו רק חודשים מספר לפני אותה התכתבות בין ביאליק לרבניצקי בנידון השתתפותו בדער יוד. יש יסוד להניח כי התאמץ לצאת ידי חובתו כלפי שניהם, אשר עודדו אותו ותמכו בו בראשית דרכו. עד כמה לא עלו למעשה השקפותיו באותם ימים עם דברי ביקורתו הבוטה של אחד־העם כלפי לשון יידיש ונמעניה, עשויים להעיד גם דברי השבח שלו לרבניצקי עם משלוח שירו ביידיש, במכתבו אליו, מיום 7.11.1899: "בנוגע לעתונך 'היהודי', אוכל לומר לך כי הנך מוציא דבר מתוקן, כחבר אמיתי – – – אדמה כי חותמיו רבים."²⁰ עם זאת, באותה שנה שבה התנהלה התכתבות דרוכה זו בין ביאליק לרבניצקי על אודות שיריו ביידיש המיועדים לפירסום בשבועון דער יוד, הפליג ביאליק גם בשבחו ובסמכותו הבלתי־מעורערת של אחד־העם, מורו ורבו הנערץ, בברכתו הנרגשת ששיגר לחגיגה שנערכה במלאת עשר שנים לפעולתו הספרותית על־ידי סופרי אודיסה ועסקניה, ובה הכריז: "ויהי להם 'אחד־העם' להביא חזיונותיהם ומחשבותיהם, ויהי להם לאוריהם ותמייהם, ויהיה להם ל'גילוי שכינה' חדשה."²¹ אף רבניצקי, עורכו הסמכותי של ביאליק בראשית דרכו בשירתו בעברית וביידיש, מעיד על ההערצה שרחש ביאליק כלפי אחד־העם באותם ימים: "וביתר עוז צמאה נפשו לאחד־העם, זה הסופר המיוחד בעם אשר קנה את כל לבבו מיום עמדו על דעתו בשאלת תחית ישראל, ומאז היה לחסידו הנלהב."²² ביאליק עצמו הביע באותם ימים את רחשי לבו ברוח זו כלפי אחד־העם, בזו הלשון: "יום שקראתי בו נחשב לי כיום־טוב, כל מלה שיצאה מעטו, כאילו כוונה לתוך תוכו של לבבי וירדה לסוף סופה של דעתי."²³ אם כי השתתפותו של ביאליק הצעיר בדער יוד, בשיריו ביידיש בד בבד עם

18 שם.

19 שם, עמ' 2.

20 ח"נ ביאליק, אגרות, א, עמ' קכב. ראה לעיל, הערה 12.

21 שם, עמ' קכ.

22 י"ח רבניצקי, ח"נ ביאליק (קטעי זכרונות), ספר ביאליק, תל־אביב תרצ"ד, עמ' 124.

23 שם.

פירסומם של פרקי 'המתמיד' מעל דפי השלח, לא היתה מן הסתם לרוחו של אחד-העם, עורכו הנערץ, כשם שלאחר מכן גם לא ראה בעין יפה את פירסום שירי התוכחה של ביאליק בלשון זו (ראה להלן). הרי עם זאת קלט ממנו ביאליק בשנים הבאות לא במעט מגירתו המשברית אשר לעתידה הקודר של שקיעת לשון יידיש. הוא הפנים תחושה זו בעקבות החזות הקשה של אחד-העם אשר לעתידותיה של לשון יידיש, כפי שביטא אותה במאמרו 'תחית הרוח', על פי נאומו בעיר מינסק ובהשלח בשנת 1903, ולאחר מכן באסופת כתביו על פרשת דרכים,²⁴ שכן כבר באותם ימים קבע בו אחד-העם בנחרצות, "כי לא יארכו הימים וחדלה הלשון הזאת מהיות חיה ומדוברת, וכל עמל מגיניה לחבבה על העם על-ידי ספרות יפה, לא יועיל לעצור בעד הפרוצס הזה שתנאי החיים מחייבים אותו".²⁵ כן כבר מתנסחת כאן אולי לראשונה אותה נבואה, שאומצה לאחר מכן על-ידי ביאליק, בגירסה משלו, כשחזה בהופעותיו הפומביות, ברוח דבריו הללו של אחד-העם, שכבר טען בשנת 1903, באותו מאמר, כי "ה'רגון, ככל יתר הלשונות שהשתמש בהן עמנו בזמנים שונים, לא היה ולא יהיה בעיני העם אלא אמצעי חיזוני להבין איש את רעהו, וגם ספרותו לא תחיה על כן כל זמן שהוא עצמו חי".²⁶

אף הרעיון שדבק בו ביאליק לאחר מכן בדבר הצלת המיטב של ספרות יידיש מן השכחה והירידה לטמיון על-ידי תרגומה לעברית בעוד מועד כבר היה כלול באותה נבואה קודרת של אחד-העם, כשהצביע באותו מאמר על הדאגה שאחזה בסופרי יידיש עצמם: "ואם לא אשגה, הנה גם טובי הסופרים ה'רגוניים עצמם, שעתידה לשון זו להשתכח מישאל ביחד עם ספרותה, ורק הספרות העברית לכדה תחיה בקרבנו לנצח, ועל כן הם משתדלים להכניס פרי עבודתם לאוצר ספרותנו הלאומית על-ידי תרגומים עבריים, כדי לתת להם שארית לעתיד לבוא".²⁷

ב. הטפת ביאליק לטיפוח היצירה העברית להלכה ולמעשה

מאז אותם דברי הכיבושין שהטיח כלפי מנדלי בשנת 1899, כשקבע: "ור' מנדלי שכתב ו'רגון – תמיהני אם תהא לו כפרה עולמית" (ראה לעיל) שינה ביאליק את טעמו מן היסוד כעבור עשר שנים. שכן, עתה, בשנת 1909, ראה בו את מי שמקיים בעליל את גירתו שלו בדבר השיתוף הפונקציונאלי ההרמוני בין שתי הלשונות הללו. דיוניו על פועלו של מנדלי גם נסבו על תפקידו הסגולי במצבן ובהתפתחותן.²⁸ אכן מנדלי הוא שהרס, להערכתו של ביאליק, את הקיר המפריד

24 ראה: אחד-העם, 'תחית הרוח', השלוח, י (תרס"ב-תרס"ג), עמ' 396-397.

25 שם, עמ' 397.

26 שם, שם.

27 שם.

28 ראה: ח"נ ביאליק, 'מנדלי ושלושת הכרכים', מנדלי מוכר-ספרים, כל כתבי, כרך א, קראקא, תרע"ב, עמ' רלח.

ביניהם. שלא כחובבי הלשון העברית באותם הימים, ששמו את הדגש על מעמדה הסגולי והייחודי של יצירת מנדלי בלשון העברית בלבד, התייחס עתה ביאליק אל גילוייה הכפולים, ללשוניותה, תוך התחקות אחר השפעת ההדדן הפורייה שביניהן.

עתה, בשנת 1909, באווירה הדחוסה של 'ריב הלשונות' שניטש ביתר שאת לאחר ועידת צ'רנוביץ והכרזתה המסעירה את הרוחות על מעמדה של יידיש, כאחת מלשוניותו הלאומיות של העם היהודי, כבר העלה ביאליק על נס את פועלו של מנדלי תוך השתאות והערכה וקשר לו כתרים בשל זכויותיו למען שתי הספרויות גם יחדיו. "דומה", ציין ביאליק בפתח דבריו למהדורת הכינוס של כתבי מנדלי בלשון העברית, בהשתמשו בסממני מינוח פיסולוגי-ביולוגי, "כאילו השיק את שתייהן על-ידי צינור שופע מזו לזו, ושתייהן כתאומים צמודים, או כהעברית והארמית בשעתן, חיות עתה חיים משותפים ויונקות ממקור אחד".

ברוח הרמוניסטית מעין זו נתפס ביאליק להגדרה הסימטראלית הדו-סיטרית של זיווגן הטבעי של שתי הלשונות הללו, כשבא וקבע במעמד זה: "דפוס עברי נתן לכל חיי הגיטו ה'ז'רגוני' וחזות של חיים ממש ל'לשון הספר' של העברית". ברוח זו אף ציין עתה את תרומתה של גירסת יידיש מיסודו של מנדלי, בקידום התפתחותה של הלשון העברית.

גם בברכתו למנדלי בן השבעים וחמש העלה ביאליק על נס ברוח זו את תרומתו ללשון יידיש, ביחד עם ציון זכויותיו למען הלשון העברית: "וגם על הלשון המדוברת בפי העם אצלת מרוחך הכביר ותעלנה אל מדרגת לשון ספרותית. והנה היא עולה עתה מברכת ידך כפורחת". עם זאת, כאז כן גם עתה, הקפיד בברכתו זו להדגיש את מעמדה הייחודי של הלשון העברית במפעלו של הסופר הנערץ, בהביעו בפניו את המשאלה: "ולא תמוש מעשות פרי להשביע נפש המון רב ולקרב את רוחו אל מקורות החיים והנצח של העם העברי".²⁹

אף בחלוף העתים מאז אותם דברים נרגשים בשנת 1917, הרים ביאליק על נס את תרומתו של מנדלי לשתי הלשונות גם יחד, שכן, לדבריו, "הוא שנתן מן הפלסטיות העברית לספרות האידית, והוא שנתן גם מחיוניותה של הלשון האידית לעברית". עם זאת הקפיד לשמור גם עתה על עדיפותה ההיסטורית של הלשון העברית והוסיף מיד: "אבל הלשון האידית נבראה על ברכי הלשון העברית".³⁰ כן עדיין התמיד ביאליק להתגדר בחלקו לגרום לשובו של מנדלי אל הכתיבה בלשון העברית.³¹ באותה שנת 1927 הוא עדיין מתגאה בפני שלום אש, המפרסם עתה בעידודו את יצירותיו ביידיש כשהן מתורגמות לעברית, בחלקו שהיה לו בשעתו בעידודו למנדלי כי יעניק ליצירותיו ביידיש גם לבוש עברי משלו. הוא מעלה מחדש את זכר אותם ימים ראשונים: "בבואי לפני עשרים ושבע שנים לאודיסה שמתי לי למטרה לזרז את ר' מנדלי ז"ל להריק את מבחר יצורי כפיו

29 ראה: ח"נ ביאליק, כתבים גנוזים (מהדורת מ. אונגרפלד), תל-אביב תשל"א, עמ' 319.

30 ראה: ח"נ ביאליק, דברים שבעל פה, תל-אביב תרצ"ח, ב, עמ' ריב.

31 ראה גם על כך: ש. ורסס, מלשון אל לשון, ירושלים תשנ"ו, עמ' 277.

מיהודית לעברית עד תומם. ובמדה גדולה עלה הדבר בידי. – – – אני הייתי אחד המסייעים בדבר".³²

אם כי ביאליק השלים בדיעבד עם קיום יצירותיהם בידיש של כמה סופרים הקרובים ללבו וטעמו, הרי ברוח טיעוניו המתמידים אשר לשקיעתה הבלתי נמנעת של לשון יידיש לעתיד לבוא, נהג לשדלם לעבור ביצירתם ללשון העברית, או לפחות לדאוג לתרגומם של פרי עטם ללשון זו, אשר מובטחים לה כתחושתו חיי נצח.

עם זאת לא התעלם ביאליק מן העובדה, כי תהליך זה שהתנסה בו הסופר העברי, כרוך בלבטים של חבלי יצירה, תוך כדי מעבר מלשון אל לשון. בדיונו במסתו 'חבלי לשון' משנת 1907 בבעיות של הרחבת הלשון העברית שבהן מתנסה הסופר העברי, הרי ביאליק עצמו מודה ומתוודה ברבים: "יסורי גיהנום אלה מרגיש כל סופר עברי בשעה שהוא פורש מן החיים ויושב 'על האבנים' ומתקשה בהרצאת מחשבותיו, כלומר בתרגומן". ולא בכדי גילה באותו מעמד את כמיהתו העזה: "להרוס כליל את המחיצה שבין נפשנו ולשונו, לשים קץ בפעם אחת לכל 'חבלי הלשון'".³³

ביחד עם ההערכה הרבה שרחש ביאליק כלפי ספרות יידיש בת זמנו בימי שגשוגה, ובעיקר כשהדברים היו אמורים ביצירותיהם של מנדלי, שלום-עליכם ו"ל פרץ, הרי ברוח תפיסתו באותם ימים, שנסתמנו בה גווני ניסוחים ודגשים במרוצת השנים, ראה בה אם כך בת חלוף בעתיד לבוא. תחושה זו גם מתגלה בניסוחיו אשר למעמד שהועיד לספרות יידיש במסגרת מפעל הכינוס שהגה והטיף לו בלהט בוועידה, שנערכה בווינה בשנת 1909. תוך כדי כך התייחס, אז, בשמץ של נימה פולמוסית, גם לספרות יידיש מפאת עתידותיה של שקיעה והיעלמות הצפויים לה. נוכח תהליך קודר ובלתי-נמנע זה, פסק נחרצות: "תקנה גמורה אין אבל מקצת תקנה יש. – – – לא עלידי פולחן ה'ר'גון אלא עלידי 'פדיון שבויים'. כל הטוב והמיטב של יצירות העברים בלשונות נכריות – גאולה תהיה להן! – – – כל יצוריהן של המחשבה וההרגשה הישראלית למפרע, מכל העבר וההווה צריכים 'להתגלגל' ולחיות חיים שניים בגוף ובלבוש עברי".³⁴

אכן, נוסף לתרגומי יצירות של סופרי יידיש בני זמנו או עריכתם, נהג ביאליק לשדל סופרי יידיש שיתרמו מכשרונם גם לכתובה ויצירה בלשון העברית. כך דיבר על לבו של שלום-עליכם, ידידו, כדבר איש אל רעהו: "יודע אתה, שלום-עליכם,

32 ח"נ ביאליק, אגרות, ה, עמ' רח; ראה גם: ש. ורסס, מלשון אל לשון, ירושלים, תשנ"ו, עמ' 277.

33 ראה: 'חבלי לשון', כל כתבי ח"נ ביאליק, תל-אביב תרצ"ט, עמ' קפו.

34 ראה: ח"נ ביאליק, 'הספר העברי', כל כתבי, עמ' קצח. על ביאליק המתרגם מיידיש לעברית, ראה: שמואל ורסס, 'ביאליק מתרגם את מנדלי', בספרו מלשון אל לשון, ירושלים תשנ"ו, עמ' 277-295; שמואל אבנרי, 'ביאליק ו"האספקלריה המטושטשת": על הגיגי המשורר ופועלו בשדה התרגום', הארץ, 6 בספטמבר 2002.

לפרקים צר לי עליך שאינך כותב עברית. יש לנו רק 'שלום-עליכם' אחד בעולם, ומאד מאד הייתי מתאוה שיהא חלקו בעולם הבא בספרות העברית".³⁵ אשר לאותם סופרים צעירים שעדיין התמידו בכתיבתם הדו-לשונית, בעברית וביידיש, עודדם וזרום ביאליק להקפיד על מידת הראשוניות של פירסומיהם בלשון העברית לעומת גירסתם בלשון יידיש. עם נסיעתו של י"ד ברקוביץ לארצות הברית, מי שנהג כבר בראשית דרכו ביצירתו הסיפורית כסופר דו-לשוני, הפציר בו ביאליק: "אל תכתוב אלא מתוך רוח הקודש, – – – אל תכתוב יְרֵגוּנִית".³⁶ כן הקפיד ביאליק בשנת 1907 גם עם ז. שניאור, בן טיפוחיו, בשמץ של בדיחות הדעת, לאמור: "קלל קללתיך על שפירסמת דבר זה בְּיֵרֵגוּן. למעה"ש (למען השם) תרגמהו לעברית ופרסם את שאר הפרקים בעברית תחילה".³⁷

אף כעבור שנים, בבואו להספיד, במסגרת נאומו המסכם בוועידת הסופרים שנתקיימה בתל-אביב בשנת 1927, את המשורר ומתרגם התנ"ך ליידיש, יהואש, הפליג ביאליק, תוך כדי מנין של שבחי פועלו גם לנושא הלבוש הלשוני העברי של יצירתו הפיוטית, בציינו: "אבל אני בטוח כי תמצית שירתו תהיה בוודאי נחלה לדורות בתרגום העברי. הדור הבא ישלם לו תשלום גדול וישתדל לתרגם את שירתו ללשון התמיד שלנו, לעברית".³⁸

כשם שביאליק הביע בכל עת ובכל שעה את משאלתו לשמר נכסים שנוצרו ביידיש גם בלשון העברית לשם המשך קיומם לדורות הבאים, כך גם גילה רתיעה באותם מקרים בודדים שנתקל בהם בנסיונות לתרגם טקסטים עבריים וארמיים ליידיש. כך, משקיבל כמה ממסכתות התלמוד שתורגמו מן המקור ליידיש, בצירוף פירושו של המתרגם י"מ זאלקינד, חברו מתקופת הישיבה בוולוז'ין, נודרו לייעץ לו:³⁹ "חדל לך מן השפה היהודית בעבודה זו. בדרך הזאת לא תצליח. מקום חיותך הטבעי של פירושך הוא השפה העברית". כדרכו הלביש את עצתו זו במחלצות מטפוריות, בפנותו אל המחבר: "אנא ברחמיך הרבים, עקור את דירתך מן היהודית לעברית, ואל תשחת את נחלתך".⁴⁰ עם זאת הקפיד ביאליק להגדיר אף עתה את יחסו ללשון יידיש לפני חברו זה מן העבר ולהסביר לו את טעמו לעצה נחרצת זו, כדבר איש אל רעהו, בזו הלשון: "יודע אתה כי לא מקנאתי ומצרות עיני בשפה היהודית אני אומר זאת. אין בלבי כל טינא כנגדה. אדרבה, אני מחבב אותה ואני רוצה בתקנתה. אלא שהפירוש בעברית ערכו שבעתיים או גם שבעים ושבע מיהודית".⁴¹

עם זאת לא התנזר כלל ביאליק מכתובת שירים במקור ביידיש אף באותן שנים עצמן שבהן הטיף לעמיתיו, שיעדיפו את היצירה בלשון עברית. אכן עם פירסום

35 ביאליק, אגרות, א, עמ' רג.

36 ראה: י"ד ברקוביץ, הראשונים כבני אדם, תל-אביב תשי"ט, עמ' רפח.

37 ביאליק, אגרות, ב, עמ' כו.

38 ראה: 'ביאליק – מוועידת הסופרים', כתובים, תרפ"ז, גל' לב, 27.4.1927, עמ' 4.

39 במכתבו אליו מיום 29.1.1931 (ביאליק, אגרות, ה, עמ' קלח).

40 שם.

41 שם.

החבורת פֿון צער און צאָרן בשנת 1906 ובה שירו של ביאליק 'דאָס לעצטע וואָרט' והנוסח ביידיש של 'בעיר ההריגה' – 'אין שחיטה שטאָט', בצירוף דברי ההקדמה של י"ח רבניצקי שבהם ציין, כי משוררנו הלאומי תרגם בעצמו "מעברית, שפתנו הלאומית לשפת העם, ליידיש הפשוטה" [פֿון אונדזער נאַציאָנאַל־שפראַך העברעיִש, אויף אונדזער פֿאַלקס־שפראַך, אויף פראָסט ייִדיש], הגיב עליה יוסף קלוזנר, מראשי המדברים במחנה העברי ב'ריב הלשונות' של אותם ימים במכתב נרגש ונועם (מיום 11.5.1906) אל ביאליק, שבו הוא מגולל בפניו את תחושותיו וחששותיו: "במלחמתנו בעד לשוננו הלאומית היינו מראים עד עתה בגאון, שדבר כ'משא נמירוב' היה יכול להיכתב רק בלשון העברית, שדבר אחד כזה שקול כנגד כל הספרות ה'רִגונית' – ואתה באת והראית, שיש בכוחך לכתוב דברים כאלה גם בלשון אחרת".

פירסום התרגום ביידיש, חושש אפוא קלוזנר, ישמש כ"חרב היותר חדה בידי ה'רִגוניסטים כדי להוכיח שאין שום צורך בלשון העברית ואין שום יתרון לה". הוא מסיים את מכתבו זה בנימה אירונית כלפי ביאליק: "מי יודע, אולי מחר תתרגם 'רִגונית' גם את 'אכן חציר העם' ואת 'מתי מדבר' ואת 'מגילת האש' – – ותזכה לחיי עולם וגם לעושר וכבוד".⁴²

מן הראוי גם לציין את שאלתו הנזעמת באותו מכתב נרגש: "הוי, היכן הוא אחד־העם? ומה הוא אומר לכך?"⁴³

אכן, דעתו של אחד־העם לא היתה נוחה כלל משיריו של ביאליק שנתפרסמו בלשון יידיש, והיא נתגלתה בין השאר גם בשנת 1908, בעקבות ההחלטה של ועידת טשרנוביץ, שהסעירה את הרוחות אשר למעמדה של יידיש כאחת הלשונות הלאומיות של העם היהודי.

במכתבו אל י"ח רבניצקי, מיום 9.10.1908, אשר עדיין הוסיף להאמין גם באותם ימי הפולמוס בשיתוף הפעולה בין הספרויות בשתי הלשונות, הוא מעביר את המטר באמצעותו לביאליק: "וגם זאת אמור לו שאחר טשרנוביץ, רוצה אני לקוות שהוא ביאליק, כבר אמר 'דאָס לעצטע וואָרט' בלשוננו 'הלאומית'".⁴⁴

במכתב נוסף לרבניצקי בסוגייה זו, מיום 27.12.1908, חוזר אחד־העם להבהיר את עמדתו זו, שכבר הביעה בשעתו, כאל עורכו של דער יוד, בדבר רמתם הנחותה של קוראי יידיש, בציינו: "אמנם אין דעתי נוחה, ולא היתה נוחה גם לפני, מכתבת 'דברי נבואה' בשפה זו, וכדומה מן הדברים שההמון לא יבינם – – אבל לדבר אל ההמון דברים שהוא מבין וצריך להבין – בודאי אפשר וגם חובה לעשות כן בכל לשון שהוא שומע".⁴⁵

42 ראה: מ. אונגרפלד, ביאליק וסופרי דורנו, תל־אביב תשל"ד, עמ' 277–278.

43 שאלה זו של קלוזנר הושמטה על־ידי אונגרפלד מנוסח מכתבו זה, כפי שפורסם על־ידי ה"ל" ב־1955 לראשונה. והשווה: מ. אונגרפלד, 'שלושה מכתבי י. קלוזנר אל ח"נ ביאליק', מאזנים, ח (תשי"ט), עמ' 13.

44 ראה: אחד־העם, אגרות, ד, תל־אביב תשי"ח, עמ' 151–152.

45 שם, עמ' 169.

אכן, חששו של קלוזנר היה לו לכאורה על מה שיסמוך, נוכח ההד הרב של חוברת זו. בתגובתו החיובית הנרגשת עם פירסומה, הביע מבקר ספרות יידיש בעל-מחשבות את תקוותו, כי קונטרס זה פֶּון צער און צאָרן יעניק עתה תנופה משמעותית "ללשון ה'רגון הדלה שלנו ויחדיר בה מן הכוח המקראי של לשוננו".⁴⁶ עם זאת בעל-מחשבות דבק בשני הנוסחים הלשוניים של הפואמה 'בעיר ההריגה' – 'אין שחיטה שטאָט', גם יחד, וקבע כי "המבין הספרותי" לא יוכל להיפרד מיצירה ייחודית זו לשתי לשונותיה כאחת".

נמרצת יותר היתה תגובתו של שלום-עליכם, ידידו של ביאליק ומעריץ שירתו, שעה שהביע בלשון מבודחת לכאורה, את התפעלותו משירו של ביאליק ביידיש 'מיין גאָרטן': לָאָזן זיי זען די בלבים, אַז מיר, זשאַראַגאַניסטן, האָבן אויך אַ ביאָליק. זיי מיינען אַז נאָר זיי האָבן, מיר האָבן אויך".⁴⁷ ניראו נא הם, הכלבים, כי גם אנו, ה'רגוניסטים, יש לנו ביאליק משלנו. כסבורים הם כי רק להם ביאליק. גם לנו יש. ש.ו.ו.

אכן, שלא בכוונתו של ביאליק, שמא גם למורת רוחו, נתפרשה ונתקבלה שירתו ביידיש כקלף טיעון בעידן של 'ריב הלשונות' באותן שנים.

ג. חזותו הקשה של ביאליק בדבר עתידה של לשון יידיש

מעבר לנטיותיו של ביאליק להרמוניזציה ולשיתוף במערכת יחסים בין עברית ויידיש וטיפוח של קשרי האחוה והידידות, שנתרקמו בינו לבין סופרי יידיש בני תקופתו הקרובים ללבו, הרי במישור פעילותו בשדה החינוך והתרבות היה פסקני יותר ואף בלתי מתפשר לעתים. בבואו להגדיר ולסמן את מעמדן ההיסטורי של שתי הלשונות, תוך כדי הטפתו המתמדת לכינוס נכסי ספרות יידיש.

כך העלה בנאומו בוועידה הארצית של ההסתדרות לשפה ולתרבות עברית, שנתקיימה בקיב בשנת 1910, את הצעתו להוציא ירחון בלשון העברית שימש כבמת כינוס של היצירה היהודית העממית שבכל הדורות, אשר תכליתה – "לאסוף את כל השמועות, השיחות והחידודים, ללקט את כולם והם ישמשו לנו ליסוד של עבודת היצירה האמנותית העתידה לבוא".⁴⁸ ואם כי נכסי יידיש בתחום זה לא הוזכרו כלל בהצעה זו, בגירסת נאומו שהשמיע, הרי ללא ספק נתכוון בראש וראשונה אליהם.

דברים פסקניים ומפורשים יותר נאמרו על-ידי ביאליק בוועידה הראשונה של 'חובבי שפת עבר', שנתקיימה במוסקבה בשנת 1917, בסימן של יריבות בין לשונות יידיש ועברית. ביחד עם הכרזתו על הלשון כשלעצמה כסימן היכר מהותי להווייה הלאומית של העם היהודי, כגון: "הלשון היא שטר של נחלתנו, על כל נכסינו

46 ראה מאמרו של בעל-מחשבות, 'פאָגראָם ליטעראַטור', שכונס לכתביו געקליבענע שריפטן, א, וילנה 1913, עמ' 171–172.

47 דאָס שלום-עליכם בוך, ניו-יורק 1926, עמ' 175.

48 ח"נ ביאליק, דברים שבעל-פה, א, תל-אביב תרצ"ה, עמ' יב.

הלאומיים", וכן של הצהרתו, כי "כל מקום שאתה מוצא זניחה גמורה של הלשון העברית – שם גזירת כליה על האומה".⁴⁹ מצויה בנאומו זה גם התייחסות פסקנית כלפי "השפה הגלותית – שפת יהודית – ז'רגון", כשהוא מזהיר: "אבל כל שפה חדשה ונכריה מוליכה רק אל המרת הרוח, אל השמד של הנפש".⁵⁰ כעבור חודשים מספר של אותה שנת 1917 (ב' באלול תרע"ז) התייחס ביאליק, בנאומו בוועידת המורים העברים הראשונה באודיסה, ליריביו היידישיסטים המוצהרים בדברי כיבושין נמרצים. בלהט הוויכוח שהתנהל באותן שנים על מעמדן של יידיש ועברית במערכת החינוך היהודי ברוסיה באותן שנים, כשהוא מטיח בהטעמה תוכחתית נמרצת: "בעלי האידיש, הם חותכים את השדרה בסכין, תופסים חוליה אחת של ההיסטוריה ועושים אותה עיקר. – – – הם מחלקים את האומה הישראלית לכמה אומות מיוחדות, ואלה שאינם מדברים אידיש יוצאים מן הכלל, אם אינם משתעבדים למדברי אידיש, – – – ואינם מבינים כי שפה וארץ אינן ניתנות בכל פעם".⁵¹

נימה מפויסת יותר מתגלה בדברי ביאליק בשנה ההיא כלפי אותם יידישיסטים "המכירים גם בערכה ותועודתה הרמה של הלשון העברית", אך מודים בזכותה של לשון יידיש כעובדה קיימת בחיי העם היהודי. אכן הוא מביע עתה את נכונותו להשלים עם המציאות הלשונית הקיימת, אך נוטה לראות ביידיש גורם חינוכי שהוא בגדר אמצעי בלבד, או כניסוחו הפסקני זאת הפעם: "אסור לנו לגזור עליה כליה, אבל נזכור כי התכלית היא העברית והאידיש הוא האמצעי. – – – אנו מכירים בה בלשון היהודית – בדיעבד ולא לכתחילה".⁵²

ביאליק גם הביע את דעתו בשאלת הלשונית בוועידה שנתקיימה מטעם חברת 'מפיצי ההשכלה' בפטרבורג בשנת 1916.⁵³ עתה, כבר הצביע על הדמיון הקיים בין תפקידה של הלשון הארמית בעבר לבין מעמדה של לשון יידיש בהווה. אשר למציאות הלשונית שבהווה גרס גם עתה, במעמד זה של הוועידה, כי נכסיה הספרותיים של לשון יידיש שבהווה ישתמרו אף הם באמצעות הלשון העברית השרירה וקיימת בכל הדורות – "זאת הרגישו, חשו בדרך אינסטינקטיבית פרץ, מנדלי ושלוס-עליכם, ומפני כך דאגו ושאפו לנוסח עברי של יצירותיהם", ציין ביאליק בנאומו זה.⁵⁴

לשאלת הלשונית עברית ויידיש הוסיף ביאליק להתייחס גם בשנים הבאות, שלאחר מלחמת העולם הראשונה, עם צאתו מרוסיה, בנאומו הפומביים בתפוצות ובארץ ישראל. יש בידינו תיאור של רשמי הרצאתו הפומבית שנשא ביאליק בברלין בשנת 1927⁵⁵ בסמוך לעלייתו לארץ ישראל. הוא נשא את נאומו ביידיש,

49 שם, עמ' טז.

50 שם.

51 שם, על "החינוך והלשון", עמ' כד.

52 שם, עמ' יט-כ.

53 ראה: ב. דינבורג, 'ביאליק במועצת מפיצי ההשכלה', כנסת, א, תרצ"ה, עמ' 116-122.

54 שם, עמ' 120-121.

55 ראה: דניאל לייבל, 'ביאליק שבעל-פה', מולד, כרך יז (1959), גל' 131, עמ' 278-286.

למרות קריאות ביניים בודדות שבאו מן הקהל שידבר עברית. המשיך בידיש והשיב בנימה ממתנת ונינוחה: "ואני סבור שידיש כלי לא ביש כלל" (גאָר נישקשה פֿון אַ כלי), אפשר להביע בה רעיון.⁵⁶

אשר לצורתו של נאום זה, מציין דניאל לייבל שהאזין לו: "היו בו בנאום הזה כל מעלותיו של ביאליק שבעל-פה. קודם כול חוסר עקיפין במחשבה ובהבעה. – – – ניכר היה בדבריו שמובאותיו אינן לקט שמעל גבי הספר, אלא רסיסים חיים של עולם רוחני דינאמי תמיד".⁵⁷

אף בימי השתקעותו ושבתו בארץ ישראל התמיד ביאליק להתייחס לא רק לקיום הזיקה המתמדת בין שתי הלשונות וספרויותיהן בנות הזמן, אלא גם לפולמוס האידיאולוגי, שעדיין התמיד ואף החריף בתפוצות הגולה, בין התנועה העברית ובין היידישיזם, שמצא את רישומו בספרות, בעיתונות ובמערכות החינוך. כך התייחס לחזיון זה של התחרות שביניהן גם בנאום הנעילה שנשא בוועידה של אגודת הסופרים שנתקיימה בשנת 1927 בתל-אביב. בפנותו אל מחנה היידישיסטי, קבע עתה ביאליק אשר למעמדה של הלשון העברית בחיי העם היהודי בהווה: "דווקא מה שנחשב לפני שנים אחדות לדבר התלוש תלישות גמורה מן החיים, – – – דווקא הוא נעשה לאחת הצורות, לצורה העליונה של החיים – – – חיים של קרקע בארץ האבות". ואילו חובבי יידיש הנלהבים שהתגדרו עד כה בזיקתם הטבעית למציאות היהודית, דווקא הם נשאו "ללא צורות של חיים יהודיים. – – – בידיהם לא נשאר כלום מכל צורות החיים מלבד הלשון עצמה. – – – מעמידים עתה את כל הווייתם היהודית על הלשון". לעומת זאת הצביע ביאליק באותו נאום, תוך תחושת סיפוק, כי "הלשון העברית הולכת ומתרקמת לתוך כל צורות החיים והוויית החיים של העם היהודי".⁵⁸

בו־זמנית כמעט עם דבריו הבוטים הללו כלפי המצע האידיאלי של תנועת היידישיזם הקיצוני בתפוצות של זמנו, ובעיקר בפולין וארצות הברית, השמיע ביאליק כמה חודשים לאחר מכן דברים שבקירבת הלב כלפי מהותה ותיפקודה של יידיש ברשות היחיד ובספרותנו. לא חלפו ימים רבים מאז הטיח בנאומו בוועידת הסופרים את דבריו כלפי תנועת היידישיזם, הסוגדת ללשון זו שלא במידה והבאה לטעון כלפי נאמני הלשון העברית שרואים בה חזות הכול. והנה היתה רוח אחרת בדבריו, שהשמיעם במסיבה לכבוד סופרי יידיש, ידידיו משכבר הימים שביקרו עתה בארץ, הלא הם שלום אש ופרץ הירשביין. מסיבה זו, שנערכה בתל-אביב, הניבה מפיו של ביאליק כמה הצהרות עקרוניות שהסעירו את הרוחות בקרב קהל הסופרים העבריים בעיקר. באותו מעמד הגדיר ביאליק את מהות הזיקה הטבעית והקשר האינטימי שנתרקם בין יידיש לעברית: "יש בשתי הלשונות האלה איזה

56 שם, עמ' 278.

57 שם, עמ' 278–279.

58 ראה: 'ביאליק בנאום הנעילה של ועידת אגודת הסופרים', כתובים, גל' לד-לה, 4.5.1937.

זיווג מן השמים שלא ניתנו להיפרד, שתיהן היו נושמות יחד, היו חיות זו בצד זו, שתיהן היו יונקות מצינור אחד".⁵⁹

אם כי ביאליק היה פעיל בשדה הפולמוס שבין נאמני הלשונות עברית ויידיש, שניטש גם על מעמדן במערכת החינוך היהודי ברוסיה של ערב מלחמת העולם הראשונה, היה מצר עם זאת לא פעם על החרפתו היתרה ועל הניכור שהסתמן בשל כך בין דוברי שני המחנות היריבים. עדיין ניסה לחתור להידברות ולריסון הוויכוח שהתמיד ביתר תנופה אף בשנים שלאחר המלחמה.

עם יציאתו מרוסיה שלאחר המהפכה ושיבתו הארעית בברלין הביע ביאליק את כמיהתו זו בברכתו משנת 1923 למבקר ספרות יידיש בעל-מחשבות עם יובלו, מי שקידם בהתפעמות את שירתו בלשון יידיש, עם פירסומה במקובץ בשנת 1913, וכן במהדורות הבאות. בברכתו זו מצר ביאליק על "הקרע הנורא" המתרחש עתה בקרב העם היהודי על רקע של ריב הלשונות. "שאינ דומה לו מאז ימי ירבעם בן נבט". עם זאת עדיין אינו אומר נואש בברכתו זו ומביע את תקוותו כי עוד יגיע היום שבו הדרכים שנתפרדו בשל כך עוד יתמזגו מחדש לדרך אחת ויחידה של הנצח.⁶⁰

אכן, ברוח זו של פיוס חתר ביאליק להידברות בין שני המחנות היריבים באותו 'ריב לשונות' גם בשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה. כעדותו של שלום אש, סופר יידיש, על שיחה שנתקיימה ביניהם כשנודמנו בפאריז בשנת 1926: "לא פסקנו מדבר על ההכרח ביצירת אחדות זו, אשר תביאנו לכלל הבנה בכמה שאלות הגורמות לפירוד בשורותינו ובתוכן גם שאלת השפות".⁶¹ עם זאת המציאות היתה שונה בתחומו של ריב זה שלא פסק, ואף החריף לעתים באותן שנים עצמן.

בעקבות סערת הרוחות שנתעוררה בתל-אביב בקרב משפחת הסופרים העבריים בשנת 1928, עם דבריו הפייסניים יתר על המידה של ביאליק, לטענתם, כלפי יידיש ומעמדה בארץ ישראל, עם ביקורם זה של סופרי יידיש שלום אש ופרץ הירשביין, שטח ביאליק גם באותה שנה את גירסתו בשאלת הלשונות הן בעיתונות העברית והן בדבריו שבעל-פה.

כפל עמדתו זו שבא לידי ביטוי בשתי הרצאותיו בסוגייה זו, נתגלה גם במסיבות 'עונג שבת' בתל-אביב שנערכו בה באותה שנה. דבריו שאמרם שם לא כונסו משום מה באסופת דברים שבעל-פה משנת 1938, והם נמסרו בחלקם על-ידי יצחק אבינרי, חוקר לשונו של ביאליק, שהיה נוכח באותן מסיבות.⁶²

59 שם.

60 ראה: ג. קרעסעל, 'א בריוו אויף יידיש פֿון ח.ג. ביאליק צו בעל-מחשבות', די גאלדענע קייט, חוב' 101 (1980), עמ' 208-210; נוסח עברי של מאמר זה בתרגומו של דב סדן, ראה: דבר, 11.1.1980.

61 ראה: כתובים, י"ד בחשון, תרפ"ז (22.10.1926), עמ' 5.

62 ראה: לוח הקואופרציה לשנת תש"ך (המדור המוקדש לציון עשרים וחמש שנים למותו של ביאליק), תל-אביב תש"ך, עמ' 350-354. כן נכללו כמה מקטעי דבריו הללו של ביאליק, לפי רישומו זה של אבינרי על-ידי ש. רוזנהק במאמרו 'בין הקצוות (הערות לתולדות ריב הלשונות בגולה)', כרמלית, ו-ז, חיפה תש"ך, עמ' 264-266.

עם פירסום קטעי נאומיו אלה של ביאליק בשנת 1959 העיד אבינרי, מי שהאזין להם בשעתו: "דברים אחדים שבאותם נאומים הפתיעו מאד את השומעים, ואותי בכללם. מיד בשובי הביתה והדברים עדיין חיים בזכרוני, כפי ששמעתי לפני שעה קלה מפי ביאליק, רשמתים לזכרון, והרי הם נתונים בזה".⁶³

באותו מעמד נסער בתל-אביב הכריז ביאליק בנחרצות, לפי אותו דיווח של אבינרי: "היידיש – גזר-דינה נחתם למיתה בתוקף ההכרח ההיסטורי, ושום כוח שבעולם לא יוכל להשיבה לחיים". אך מיד גם דאג לגלות למאזיניו מרחשי לבו: "אם חושבים אתם ששמח אני לחורבן יידיש ולגזר-דין שנחתם עליה – אינכם אלא טועים. זהו אחד האסונות הטראגיים הגדולים בחיינו, כי אין לשער את המרץ והנכסים שהושקעו בלשון זו על-ידי דורות רבים".⁶⁴

אם כי ביאליק הכריז באותה התכנסות שנערכה בתל-אביב בשנת 1928 על היעלמותה הבלתי-נמנעת של לשון יידיש, הרי גילה באותו מעמד בפני מאזיניו לא רק את תחושת צערו האישי נוכח גזר-דין היסטורי זה, אלא גם הצביע על החזיון הפרדוקסאלי של אפשרות הישרדותה:

"אם יש תקווה לז'רגון להתקיים – הרי זה רק בארץ ישראל. רק בארץ הרוב העברי, שבה יהא קיום מדיני לעם ישראל, יש אולי תקוה לקיומה של לשון זו. בארצות הגולה אבדו סיכוייה".⁶⁵

לפי שעה תבע ביאליק, על פי אותו דיווח של יצחק אבינרי, גם את עלבונה של לשון זו על אדמת ארץ ישראל, תוך הסתייגות נמרצת מאותם קנאי הלשון העברית הבאים להצר את צעדיה, כשהוא מוקיע בזעם את "אותה הרקיקה הנבזה שרוקקים אצלנו בלשון זו שבה דיברו אבותינו ואבות אבותינו במשך כמה דורות. יש בעלים ללשון העברית, ועל כבודה לא יגנו הנערים... מבית מדרשו של בן-יהודה".⁶⁶

דבריו הבוטים הללו של ביאליק כלל לא היו לטעמם של חלק ממאזיניו באותו ערב. כעבור שבוע מאז אותם דברים שנאמרו על ידו התבטא עתה ביאליק בהתכנסות השנייה שנערכה בנושא זה בנימה מפויסת יותר. הוא גם התמיד להגן בלהט ובהרחבה על טיעונו, כי העובדה שהלשון העברית לא שימשה כלשון דיבור בתקופת הגלות פעלה למעשה לטובתה. את התפקיד של שימור העברית בחיי יום-יום קיימה, כטיעונו זה, לשון יידיש, ששימשה לה מאז ומתמיד בעבר כבת לווייה נאמנה ומנעה על-ידי כך את התפצלותה של הלשון העברית למכלול של ניבים ודיאלקטים. וכך הוסיף והטעים ביאליק: "לפיכך אני אומר באמת ובלב תמים שצדקה עשה הקב"ה עם הלשון העברית שלא היתה מדוברת בפי האומה בארצות גלותה".⁶⁷

63 ראה: לוח הקואופרציה, שם, עמ' 350.

64 שם.

65 שם.

66 שם.

67 שם, עמ' 353.

טיעונו הללו של ביאליק בדבר השיתוף ההרמוני והפונקציונאלי בין הידיש לעברית בעבר שבגלות הוסיפו להתפרש על ידו במכתב התשובה אל אלחנן יאבלונסקי, שפנה אליו לשם תוספת הבהרות לדעותיו הללו, וזאת ככל הנראה בעקבות דברים שהשמיעם בתל-אביב באותה התכנסות בשנת 1928.⁶⁸ אף במכתבו זה, העריך ביאליק לטובה את העובדה שהלשון העברית שימשה כלשון הספר וכלשון שבכתב בלבד. תופעה זו נתפרשה גם עתה על ידו לטובה, שכן, ציין: "ומי יודע, אילו היתה לשוננו מדוברת עד עכשיו בכל ארצות הגולה, אפשר שהיתה מתפרדת בהשפעת הלשונות הזרות לכמה ירגונים, ירגון ירגון לכל ארץ, ולא היתה עכשיו בידינו שפה עברית אחת ומאוחדת".⁶⁹ כן הוסיף עתה ביאליק וטען, כי מפאת פיזורו של העם היהודי בקרב אומות העולם לא היינו מסוגלים לקיים לשון שהיא בעלת דיאלקט עליון ושליט במרכז קבוע. נוכח מצב אפשרי זה שתואר על ידו, מצא לה ללשון יידיש תפקיד להתגדר בו, שכן: "אילו נשארה לשוננו רק לשון הספר, מבלי היות מצדה גם לשון יהודית מדוברת, היתה מתאבנת ומתייבשת בלי שום רוח חיים: עכשיו, שנודווגה לה תמיד בחינוך – – – בתלוויה תמידית – היהודית המדוברת – אצלה זו לעברית מחיוניותה ומתמימותה ונמצאת גם לשוננו העברית מורשת לנו כלשון חיה ממש".⁷⁰

ואילו עתה, חוזר ביאליק ומטעים, חל שינוי בשיתוף זה שהיה קיים מאז ומתמיד בין שתי הלשונות, שכן לעינינו נוצר מרכז קיומה וטיפוחה של העברית, כלשון בלעדית המשמשת גם כלשון דיבור. "עכשיו אין פחד להתפוררות הלשון בגלות, שכן הדיבור העברי בימינו בגלות אינו מסכן את שלמותה של הלשון העברית".⁷¹ אשר להפצת הדיבור העברי בארצות הגולה, ביאליק היה עדיין מסופק בהצלחתה, אם כי הוא סבר עם זאת, כי "עלינו איפוא להסתפק בשאיפה תמידית להרחיב עד כמה שאפשר את שלטון לשוננו בחינוך, בספרות, בדיבור, אפילו אם אין תקווה לנצחון".⁷²

בסמוך לאותן התבטאויות של ביאליק אשר לשיתוף הפונקציונאלי בין יידיש לעברית בעבר, הוא הוסיף גם לחזור ולהטעים עניין זה בכמה מהרצאותיו בנושא זה בשעת ביקוריו בתפוצות. כך גם נהג בהרצאתו שנשא בברלין בשנת 1929 (בלשון יידיש), בה העלה שוב את גירסתו בדבר הצמידות בין שתי הלשונות. ברוח זו קבע עתה, כי "מן הלשון האידית קיבלה הלשון העברית את האינטימיות והחיוניות". עם זאת הצביע גם עתה בפסקנות על התמורה שנתרחשה בימינו בלשון העברית עם הפיכתה ללשון של חולין ויום-יום. וכך הטעים בהרצאתו זו: "בארץ ישראל חדלה הלשון העברית להיות אידיאל והפכה לתופעה טבעית".

68 ראה: מכתבו אל יאבלונסקי מאותה שנה. ח.ג. ביאליק, אגרות, ד, עמ' פד-פה.

69 שם.

70 שם.

71 שם.

72 שם.

לעומת זאת הצביע על תמורה משברית המתרחשת להערכתו, במעמדה של לשון יידיש, אשר "הפטידה את קרקע החיים תחת רגליה, ומבקשת לה מפלט, כמו העברית לפנים – בספרות".⁷³

תחושת האובדן והשקיעה הצפויים ללשון יידיש וספרותה לעתיד לבוא, שנתן לה ביטוי נרגש בכל עת, כבר לא הרפתה מביאליק אף בשעה שנקט לכאורה עמדה מתונה תוך מהלך הפולמוס הנסער שהתעורר בשנת 1928 מסביב להצעה לייסד קתדרה ליידיש וספרותה באוניברסיטה העברית בירושלים. למעשה לא ויתר אף עתה על תחזיתו הקודרת אשר לעתידה של לשון זו, אם כי לא ראה בכך סכנה לערעור מעמדה של הלשון העברית. שכן, בטוח היה כי כבר עתה מתחיל להסתמן עידן שקיעתה הבלתי-נמנעת של לשון יידיש לעומת תהליך תחייתה של הלשון העברית. הוא לא ראה אפוא משום סכנה הצפויה בשל כך למעמדה של הלשון העברית בחקר יידיש אשר תיהפך לנחלת העבר בלבד, ותהיה ראויה לחקר אקדמי. עם זאת הסתייג ביאליק נמרצות מן האיזמים שהושמעו באותם ימים במקרה שאכן יוכרו על ייסודה של קתדרה זו השנויה במחלוקת.⁷⁴

ד. הזיקה בין יידיש לעברית – בבחינת יחסי רות ונעמי או "השפחה והגבירה"

על עמדתו כלפי נושא רגיש זה של גורל לשון יידיש לעתיד לבוא ולזיקותיה ללשון העברית, שהביע במרוצת השנים בניסוחים מתחלפים ובדימויים שונים, חזר ביאליק באורח פסקני, שהיה שנוי במחלוקת נרגשת, בשעת מסעו בשנת 1930-1931, בקרב יהודי פולין וליטה, בהרצאותיו בווארשה וקובנה. כך חזר כאן, בהרצאתו בקובנה שבליטה, וכן גם בווארשה שבפולין, על הצהרתו בדבר התמורה שנתרחשה במעמדה ובמצבה של הלשון העברית, שהפכה עתה גם ללשון דיבור בארץ ישראל, ללא חשש לטשטוש ועמעום צביונה המקורי. כן הכריז, כאז כן גם עתה, על הכורח המהותי שבצמידותה הטבעית של יידיש ללשון העברית, לאמור: "יש חיות וערך ליידיש, כל אימת שהיא דבוקה ללשון העברית, פוסקת זיקתה, היא מקפחת ערכה".⁷⁵ כאז כן גם עתה נזקק ביאליק בהתייחסו לתפקידה של יידיש, למשל על אודות התקדים הקמאי של צמידותה רבת המסירות של רות המואבייה לנעמי, וכן אל משל הסוכנת הצעירה, שנועדה לחמם את דוד המלך לעת זיקנה.⁷⁶ הוא מרחיב עתה ביתר פירוט את הדיבור על שש עשרה הלשונות שנזקק להן עם ישראל במשך קיומו – שנעלמו לבסוף

73 ראה: ח"ג ביאליק, דברים שבעל-פה, ב, עמ' קמו.

74 ראה: אריה פילאָווסקי, צווישן יאָ און ניין. – יידיש און יידישע ליטעראַטור אין ארץ ישראל, תל-אביב 1986, עמ' 165, 188, וכן: 'על הקתדרה ליידיש', דבר, כ"א בתמוז תרצ"ה – 22 ביולי 1935.

75 ראה: ח"ג ביאליק, דברים שבעל-פה, ב, עמ' קנד.

76 שם, עמ' קנה.

מחיי העם היהודי לתפוצותיו – ולומד מכאן גזירה שווה אשר לעתידה של לשון יידיש.

הצהרותיו הנרגשות הללו של ביאליק בדבר תהליך ההיעלמות הבלתי־נמנעת של יידיש, מיסודו של אחד־העם, שקלט בשעתו (ראה לעיל), מהדהדות עתה ביתר נחרצות וודאות בנאומו בקובנה בשנת 1931. ביאליק, נביא אובדנה הצפוי והבלתי נמנע, מכריז גם עתה בתוגה: "בשבילי הסוף הוא ברור וגלוי, ואני מוצא בו טרגיות מרובה". עם זאת הוא חוזר לרעיון שדבק בו, של העתקת נכסי ספרותה של לשון זו לעברית, בהצהירו: "נחמה אחת יש לי, שתהא לה לשון היידיש הישארות הנפש על־ידי תרגומה – – – ללשון העברית. אבל כל מה שלא יתורגם ממנה לעברית, אבוד יאבד וזכר לא יהיה לו. שום רצון טוב וכוונה לא יועילו כאן."⁷⁷

לכאורה, ייחד ביאליק את עיקר דבריו בהרצאתו זו למעמדה של הלשון הארמית לעומת הלשון העברית ולגורלן של שש עשרה הלשונות שהיו נהוגות וקיימות בקרב העם היהודי ונעלמו במרוצת הדורות או שהשפעתן נצטמצמה ונצטמקה לחלוטין, עד שפסקו מלהתקיים. אך העוקץ שבדבריו הללו היה עתה מכון ללשון יידיש. גורלן העגום של לשונות אלה שימש לו עתה לביאליק כהוכחה ניצחת אשר לגורלה הצפוי לה. עם זאת ראה מחובתו להבטיח גם עתה למאזיניו, והם כולם דוברי יידיש וקוראיה מן הסתם, את קיום רחשי לבו האישיים כלפי לשון זו, בציניו בפניהם: "מימי לא הייתי בין המתנגדים ליידיש. אדרבה, היו ימים ואני עצמי כתבתי ביידיש."⁷⁸

בנוסף הנדפס ביידיש של אותה הרצאה של ביאליק, יש כמה גירסאות ותוספות החסרות בנוסח העברי שלה, שנתפרסם באסופת נאומיו והרצאותיו. מצויים בה באותה חוברת ביידיש כמה דגשים נוספים בנידון הצהרת ביאליק באותו מעמד אשר ליחסו האישי ליידיש, החסרים בגירסה העברית של אותה הרצאה, כגון: "סופה של יידיש כבר נחרץ. יש בכך משום טראגיות עמוקה. הרי יידיש שימשה אכסנייה לרוחנו. אין אני מוותר על היצירות ביידיש – – – אבל גזר־הדין כבר נחתם. כבר יכולים אנו לחלוץ נעליים, לקרוע קריעה ולשבת 'שבעה' לזכר יידיש. לכך כבר לא תועיל השקפה מפלגתית". (תרגום לעברית ש.ו.).⁷⁹ ועוד נאמר על־ידו, על־פי אותה גירסה שהיא כנראה המהימנה יותר: "אף פעם לא אמרתי לסופר יידיש שיחדל מכתבתו ביידיש. תבורכנה ידיהם של יוצרים ביידיש, באם מסוגלים הם באמצעות שפה זו לבטא את עצמם יותר טוב מאשר בעברית. אבל ברגע שבאים להתנכל לעברית, יש להכות על הידיים האלה" (תרגום ש.ו.).⁸⁰

77 שם, עמ' קנו.

78 שם, א, עמ' קמד.

79 ראה: ח.ג. ביאליק, צוויי רעדעס. א. די שפראכן פראגע ביי אידן: ב. די אויפלעבונג פון אידישער קולטור אין ארץ ישראל (המו"ל, מרכז תרבות אין ליטע), קאָוונע תרצ"א, עמ' 15.

80 שם, עמ' 15–16.

תוך כדי הצגת עמדותיו כלפי הזיקה בין שתי הלשונות בעולמם של הסופרים הדו-לשוניים, השרויים בין הנאמנות לעברית ולידיש גם יחד או הזונחים אחת מהן בדרכם היצירתית, היה ביאליק נוהג להיאחז בכמה מערכות מטפוריות בעלות גוון אירוטי מחיי המשפחה. הוא נזקק, לעתים בשמץ של בדיחות הדעת, לדימויים שהיו מנטרים בחללה של הספרות בת זמנו של שתי הספרויות הללו ללשוניותיהן אשר למעמדה של ה'שפחה' לעומת ה'גברת'.

משבא לדבר על לבו של שלום-עליכם שיחזור גם לכתובה בלשון העברית כבימים ראשונים ליצירתו, הוא משדלו (במכתבו מיום 14.1.1904): "הגיעה השעה שלא תרבה לטפל עם השפחה. לכל הפחות קיים מצוות עונה גם עם הגברת ואל השפחה תלך רק לתיאבון"..." כדבר איש אל רעהו הוא שואלו: "הא, שלום-עליכם? מה תאמר על זה? איני מדבר מתוך קלות ראש, אלא באמת ובתמים".

ברוח בדוחה מעין זו הוא גם מייעץ לסופר א"ז רבינוביץ (אז"ר) באותם ימים: האמנם עדיין אתה עוסק עם השפחה – זו השפה ה'רגונית' הנח לך, ידיד יקר, לא נאה ולא יאה לך. שובה אל הגבירה ותן לה את חילך, יהיה גם 'השילוח' נהנה".⁸¹ כך חזר ביאליק אל הדגם המקראי של יחסים אל השפחה והגברת בתחום הזיקה אל יידיש ועברית גם כעבור שנים. במכתבו מיום 29.3.1927 אל שלום אש, שהעניק מחילו בעיקר לספרות יידיש, בנימה פייסנית, ברוח של ידידות והערכה: "ואשר לבני השפחה – יהי רצון שירבו בני שפחה כמוך. כלום אינך יודע כי גם אני מבני בניו של אברהם אבינו והשפחה תופסת מקום מרווח בבית".⁸²

למערכת הדימויים של ה'שפחה' וה'גבירה' גם נזקק במכתבו אל מרדכי ליפסון, עם קבלת ספרו די וועלט דערציילט, ובו ילקוט מימרות של תלמידי חכמים שהובאו בלשון יידיש, כשהוא גם מסתייע ברמזו בסיפור בדבר התחרות בין נשותיו של יעקב אבינו:

"ולא אכחד ממך, מתוך ריסי עיניה של ה'גבירה' הכרתי כי מתקנאה היא קצת בירך ה'שפחה'. ובאמת מה ראית להקדים את ברכיה של ה'שפחה' לברכת ה'גבירה'?"⁸³ עתה מפליג ביאליק בהמשך מכתבו העמוס רמזים להווייה עתיקת יומין זו: – – – "אילו נמצא לה לה'גבירה' בן נאמן היה מביא לה דודאים מן השדה על מנת... עכשיו אין לי דודאים במה לשחד אותך, אין לי אלא לצפות עד שתחוס גם על ה'גבירה' ותפייסנה בקרוב במהדורה עברית של ספרך".⁸⁴

באותן שנים עצמן, במכתבו אל יצחק ריבקינד מיום 5.6.1929, נוכח חידושו בסוגייה ביבליוגרפית מתחום תולדותיה של ספרות יידיש שפירסם בלשון זו מעל במה מדעית של יוון בניו-יורק, עדיין מתמיד ביאליק להיזקק לדימוי זה, בציינו: "אין עיני רעה חלילה בפילגש, אדרבה ואדרבה, אבל על הגבירה צר לי, למה תגרע עונתה".⁸⁵

81 ח.נ. ביאליק, אגרות, א, עמ' רג; שם, עמ' ריח.

82 שם, ג, עמ' רח.

83 שם.

84 שם, ד, עמ' פב-פג.

85 שם, ד, עמ' רע.

תיאור התהליך של שימור הלשון העברית בגלות הודות לקיומה של לשון יידיש לצדה, כעזר כנגדה, המסוככת עליה בפני התאבנות והתפצלות בלתי-נשלטת לדיאלקטים משניים לא-מבוקרים, הועלה אף הוא על-ידי ביאליק בסממנים של מעין קשר אירוטי, באותה הרצאה נסערת משנת 1928 שנתקיימה בתל-אביב, לפי אותו דיווח של יצחק אבינרי.

אף עתה נאחו ביאליק באותם מעשי אבות בנוהגם ריבוי נשים, וכן שוב העלה את גירסתו האקטואלית בנידון זה, תוך לימוד גזירה שווה עם מעמדה הקיומי של הלשון העברית, לאמור: "משהתחילה להישכח בפי העם, היתה בוחרת לה בת זוג, מזדווגת אתה למען תמשיך את קיומה על ידה – וחיתה יותר מכולן".⁸⁶ ביאליק נאחו עתה בהסבר זה באותה אסמכתא מקראית שכבר נזקק לה, והזכיר לשומעיו: "גם אבותינו לקחו להם נשים רבות, ברצותם להיבנות על ידן".⁸⁷

להלן גולש ביאליק בדבריו שהשמיע למאזיניו באותו מעמד לתיאור התהליך של שימור הלשון העברית, כשהוא מפליג מן הסתם אל סממני העידן של ילדותו המוקדמת, ומפרט תהליך זה של רכישת הלשון בשלביה הראשונים ומסביר: "אותו תינוק שהיה מצפצף אמא – מאמע, אבא – טאטע, ויאמר – געזאגט, וכדומה – על ידו היתה הלשון העברית מקבלת את חיוניותה".⁸⁸ כן נזקק עתה ביאליק לתיאור המגע הבין-לשוני מפיו של אותו תינוק מדגמי: "המלה העברית היתה משתפשת, מתחככת במלת היידיש החיה, ומן ההשתפשות, מן החיכוך הזה, היתה מתרקמת חיוניות הלשון, מעין החיכוך והתחממות של שני גופים חיים. כך היתה לשוננו מזדווגת עם היידיש במשך שנים רבות".⁸⁹

שעה שבא ביאליק לצייר באותה מסיבה נסערת של עונג שבת משנת 1927 את הזיקה האידיאלית ההדדית שבין יידיש לעברית בתקופת הגלות, הוא נזקק לדימוי מתוך ההווה המקראית, של דוד המלך לעת זיקנה הנזקק לתמיכתה הוויטאלית של הסוכנת ששימשה לו עזר כנגדו. ברוח דימוי זה התמיד ביאליק באותה הרצאה גם בשעה שהכריז על חוסר הנחיצות הפונקציונאלית הזאת בתוך המציאות הלשונית החדשה המתגבשת עתה בארץ ישראל הנבנית: "כל זה היה בגלות, אך כאן בארצנו אין לנו, כמובן, סוכנת כזאת, ולפיכך כל אלה הרוצים להכניס לחופה את שתי הלשונות הללו, נאמר להם שהזיווג הזה כאן בארץ – לא יעלה ולא יבוא".⁹⁰

ביאליק נזקק גם עתה לדימוי מחיי האישות. בבואו להצביע על מידת הלגיטימיות האפשרית ליצירה בשתי הלשונות, עברית ויידיש גם יחד, שקומם אף הוא כמה מן הסופרים העבריים החולקים עליו, שעה שהצהיר באותה מסיבה השנויה במחלוקת: "אני בדיעבד איני מצטער ביותר על ששני אורחינו כתבו את

86 ראה: אבינרי, שם, עמ' 352.

87 שם.

88 שם.

89 שם.

90 ראה: אבינרי, שם, עמ' 252.

דבריהם אידיית... לפי שעה אין החרם דרבינו גרשום נוהג, כמדומה, בלשונות. אבותינו הקדמונים היו גם נוהגים לקחת נשים אחרות, כדי להעמיד ולדות הרבה".⁹¹

באותה מסיבה חזר ביאליק גם אל הדימוי של יחסי נעמי ורות הקדמוניות, כמשל לזיקה הטבעית שבין שתי הלשונות. לפני, בשנת 1909, שימש לו עדיין קשר זה בין רות לנעמי כמשל שתכליתו להמחיש את הזיקה האיתנה בין הלשון הארמית ללשון העברית, שעה שבא לעשות נפשות לרעיון הכינוס וקרא למאזיניו: "זכרו את הרחוקה שעמדה ללשון העברית על-ידי השפעת הארמית". אך מיד הוסיף את הסייג שקבע לה ללשון זו: "מעולם, אף בשעת חיותה בפי העם העברי, לא נטלה גדולה לעצמה לעמוד במקום הגבירה".⁹²

עתה, בשנת 1928, העתיק ביאליק את המשל של רות ונעמי, להצגת מערכת היחסים בין יידיש לעברית, אם כי הקפיד מיד להזהיר בהמשך למשל זה בצביונו האקטואלי החדש, תוך כדי העלאת דרגת לשון יידיש לזו של הלשון הארמית בחיי העם היהודי: "אבל באותה שעה שהאידיית עמדה לחתוך את עצמה מן העברית, חדלה להיות שלנו".⁹³

ה. זיקתו של ביאליק ללשון יידיש באוהלו ובצאתו

מעבר לניסוחיו האידיאולוגיים של ביאליק אשר לייחודה הסגולי של הלשון העברית בהווייתו הרוחנית של העם היהודי לדורותיו וחלקה בעיצוב תרבותו לרבדיה, צפות ועולות גם זיקותיו הסמויות שלו עצמו אל לשון יידיש וגילוייה בדיבור העממי וספרותה, ביודעין ושלא ביודעין, כשהן מתגלות הן במכלול יצירתו בספרות לשתי לשונותיה והן בהווייתו ברשות היחיד. דומה שבמקביל לשליטתו העילאית במכמני הלשון העברית בהם עשה שימוש כרצונו וללא מצרים, לא עלה בידו להינזר מפיתויי לשון האם שלו, הלא היא לשון יידיש על סממניה וקסמיה.

זיקות אלה נחשפות ומתגלות לא רק ביצירותיו בשירתו ביידיש בלבד, המתגמדת לכאורה לעומת השפע היצירתי שלו בשירתו בלשון העברית, אלא גם בשימושו המתמיד ביידיש כלשון שבעל-פה, שבה הוא מרבה שיחה עם עמיתיו ומעריציו, ובעיקר עם רעייתו. דומה אין ביאליק, נושא הדגל הנאמן של הלשון העברית השומר בקפידה על נכסיה ואף מרחיבם ומעשירם, מסוגל לכבוש את יצרו ולהינזר מלשון יידיש, שנכבש לה מרצון ואף ללא כוונתו, מראשית הווייתו ועד ימי השתקעותו בארץ ישראל.

אכן, אפיק רבי-חשיבות להימשכותו הסמויה והגלויה כאחת של ביאליק ללשון יידיש מתגלה בשיחות החולין שלו, שהתנהלו בלשון זו אף בימי שבתו בארץ

91 שם.

92 ראה: ח.ג. ביאליק, 'הספר העברי', כל כתבי, עמ' קצז-קצח.

93 ח.ג. ביאליק, דברים שבעל-פה, ב, עמ' ריא.

ישראל, שבה פעל והטיף לביצורו של הדיבור העברי מרצון ולא מאונס. שרידי שיחותיו הללו נמסרו לנו מפי מאזיניו ובני שיחו, והם נתלוו אל דמותו ואל מורשתו בתקופות שונות. כך מעיד דניאל לייבל, מעריצו של המשורר ויריבו האידיאולוגי אשר לזכות קיומה וטיפוחה הספרותי של יידיש בארץ ישראל, על חוברת של דברי ביאליק שבעל-פה ביידיש שנרשמו בידי הסופר אלכסנדר חאשין, שהיתה לנגד עיניו. כעדותו של דניאל לייבל, אף הוא בן שיח של ביאליק בברלין ובתל-אביב, היה בה רישום נאמן ביותר של נוסח שיחותיו שלא נשתמרו במרוצת הזמן.⁹⁴

לעומת זאת נשתמרו ונתפרסמו בדפוס שיחות שקיים בשעתו עם הסופר והחוקר שמעון רבידוביץ בתקופת שהותו של ביאליק בברלין. הן נרשמו על ידו לסירוגין סמוך לקיומן, ובהן גם משובצות אמירות שונות של ביאליק, בלשון יידיש, בוטה ואירונית לפרקים, כלפי סופרים ועסקני תרבות שהכירם והיה נפגש עמם.⁹⁵ שיחות אלה נרשמו על-ידי רבידוביץ, בדרך כלל בלשון העברית, ושובצו בהן אמירות ביידיש.⁹⁶

אוירה שונה אופפת את עדויותיו של הסופר מרדכי עובדיהו ששימש לו בן-לוויה נאמן לביאליק בתקופת ישיבתו בתל-אביב. שיחות אלה נמסרות עתה בעברית רהוטה, ואף מפויטת לעתים מצד הרושם. אשר למאזין המעריץ, הריהו מעיד בדבר לשונן: "כנודע הרבה (ביאליק) לדבר יידיש, אשר בכל עסיסיותה העממית היה בה, ביחוד בעניני היהדות, משהו מרוח התרגום והביאור לשפת המקורות".⁹⁷ כן מוסיף איש שיחו זה של ביאליק קווי איפיון אשר לשיחותיו של המשורר הנערץ על-ידו: "כבכתיבתו כך גם בשיחתנו הוא חוצב מנפשו ורוחו, קורע נתחים מלבבו".⁹⁸ עם זאת הודה מאזין נפעם זה במגבלות רישומו, כשהוא מצר:

"אילו ניתן למסור בקולמוס את חום הבל פי המשורר, את הד קולו המייסר-המנחם, זה הקול החם, הרווח – על הפסקות ואתנחתאות שבו, – אפשר שהיה נגנו בשבילנו אחד מששים מאותו קסם בליימחה שנסוך היה על שיחת המשורר".⁹⁹ הסופר מרדכי גוטפריד מעיד תוך תמימות של מעריץ, לאחר שזכה להיפגש עם ביאליק בימי שהותו בווינה: "בשיחות חולין של ביאליק כוונות טמירות ונעלמות – אם ספרותיות ופיוטיות או מדיניות ומדעיות – שיחת חולין פשוטה לא שמענו ממנו".¹⁰⁰ כן הוא מדווח בהתפעלות על הרצאת ביאליק שהאזין

94 ראה: דניאל לייבל, **ביאליק שבעל-פה**, מולד, כרך יז (1959), עמ' 279.

95 ראה: שמעון רבידוביץ, **שיחות עם ביאליק**, ההדירו בנימין ח"י רביד ויהודה פרידלנדר, ירושלים תשמ"ג.

96 ראה למשל, שם, עמודים 22, 37, 41, 55, 62, 63, 67–68, 69, 70, 73, 78, 82, 83, 92, 93.

97 ראה: מרדכי עובדיהו, **מפי ביאליק**, תל-אביב תש"ך, עמ' יד.

98 שם, טו–טז.

99 שם, עמ' ה.

100 ראה: מ. גוטפריד, **ביאליק שבעל-פה** (למלאת שנה למותו), וינה תרצ"ה, עמ' 11.

לה בווינה באותם ימים: "הנאום של המשורר היה עז, נורא ואדיר – – – יפה היה אם כי דיבר 'יידיש' – – לא רשם את דבריו בטרם דיבר – כי אם כנחל שוטף שטפה את לשונו".¹⁰¹

הצייר חיים גליקסברג ניהל את שיחותיו עם ביאליק תוך כדי ביקוריו התכופים בביתו בתל-אביב לשם ציור דיוקנאותיו על גוונים השונים. הוא ראה כמשימתו לא רק לצייר את קלסתר פניו של המשורר בגווניו ובתמורותיו, אלא גם הקפיד על רישום דבריו שהיה קולטם אגב ביקוריו אלה, בצינו: "אנו שהכרנוהו פנים אל פנים חייבים לרשום כל פרט, כל תג".¹⁰² כך הוא מעיד על אורחות השיחה של ביאליק ומאפייניה: "די היה לו להתרשם מדבר-מה, או לשמוע הערה של מה בכך, מיד היה נותן דרור למחשבתו, לרגשו, לדמיונו, ושיחתו היתה שוטפת, מתלקחת, נסבה מנושא לנושא ומענין לענין, ומעוטרת הברקות ומימרות".¹⁰³

אשר ללשון השיחות המאולתרות הללו, גליקסברג מספר על כך, כי היה רושמן בעיקר תוך כדי קיומן ובהן ניבים עממיים ביידיש ששמע מפי ביאליק.¹⁰⁴ הוא גם מעיד על מאמציו למסור ככל האפשר את מהלך השיחות הללו על צביון לשון המקורי. וכן ציין: "ברשמי את הדברים השתדלתי לשמור על ה'רגוניזמים', על הביטויים המיוחדים והמילים האופייניות, ביידיש או ברוסית, שביאליק היה נוהג לשלבם בדיבורו ושהיו משווים לשיחו צביון מיוחד".¹⁰⁵

אכן, שיבץ גליקסברג לתוך שיחותיו הללו פה ושם ניבים עממיים לא מעטים ביידיש, אשר ביאליק הביאם עמו מאודיסה לתל-אביב. ניבים אלה הם ככל הנראה שרידים בלבד מתוך שיחתו השופעת של ביאליק, והם ניזונים כרגיל ממעין השיח מפי העם, כגון: "ער קריכט פֿון הויט" (הוא יוצא מכליון);¹⁰⁶ "איך זאָל אַזוי וויסן פֿון שלעבטס ווי איך ווייס וואָס צו זאָגן" (שכה אדע מפורענות כשם שאני יודע מה לומר).¹⁰⁷ "און קיינער דענקט ניט אַז דער דאָזיקער ביאליק ליגט יעצט אין געהאָקטע ווונדן" (ואין איש מעלה על דעתו, כי ביאליק זה יסורים קשים מייסרים אותו עתה).¹⁰⁸

לעתים הפליג ביאליק בשיחות מאולתרות אלה לניב פיוטי, תוך כדי שימוש המקובל עליו של הדימינוטיב – ההקטנה המייחדת את לשון יידיש, הן זו שבפי העם והן זו שמקורה ברשות היחיד של המשורר. כך יציין בפני גליקסברג הצייר: "אַ רויט אָדער אַ גרין פֿלעקעלע רעדט אַזוי פֿיל צום האַרצן פֿון אַ קינד" (כתם זעיר באדום או בירוק – אומר כה הרבה ללבו של ילד).¹⁰⁹ "איר ווייסט, צוליב

101 שם, עמ' 8.

102 ראה: חיים גליקסברג, ביאליק יום יום, תל-אביב תשי"ג, עמ' 171.

103 שם.

104 שם, עמ' 164.

105 שם, עמ' 172.

106 שם, עמ' 108.

107 שם, עמ' 137.

108 שם, עמ' 37.

109 שם, עמ' 73.

איין גרעזעלע איז כדאי צו לעבן" [יודע אתה, בשל גבעול דשא בודד כדאי לחיות].¹¹⁰

שמואל אייזנשטט, חוקר תולדות המשפט והלשון העברית, אשר היה נפגש תכופות עם ביאליק, הן בתקופת אודיטה והן בימי השתקעותם בתל-אביב, מעיד אף הוא על צביון שיחותיו עמו בשתי התקופות הללו: "העברית שלו כבר לא נשמעה עתה מאולצת, כפי שהיתה שגורה בפיו בתקופת אודיטה. היא הפכה עתה ללשון דיבור קולחת של חולין. אך בנשימה אחת עם הדיבור העברי שלו היה ביאליק מגיע לידי השתפכות בלשון יידיש חיה ועסיסית".¹¹¹

ועוד אנו למדים מעדות זו על הרגלו של ביאליק בשיחו: "כל עוד לא הוליכוהו בני שיחו למסלולה של העברית המדוברת, היה נוהג להפליג לדיבור ביידיש האוקראינית העסיסית שלו".¹¹² בשמץ מהרהורי לבו האידיאולוגיים, קובע איש שיח זה: "לכלל ביטוי שלם הגיע ביאליק בלשון יידיש".¹¹³

ו. מגילויי היידיש בפעילותו האפיסטולארית של ביאליק

מעבר לזיקתו רבת השורשים של ביאליק ללשון יידיש על רבדיה ורכיביה השונים המתגלה משירתו בלשון זו ואף בכמה מיצירותיו בלשון העברית, בבחינת 'יידיש שבסתר', הרי דבק בלשון זו אף בהווייתו החוץ-ספרותית במשך כל ימי חייו, מדעת ושלא מדעת, הן ברבים מנאומיו והרצאותיו, בשיחות החולין שלו, ועל כולם ברבות מאיגרותיו. דבקות זו בלשון יידיש לגילוייה השונים נתקיימה ללא חיץ אידיאולוגי כלשהו, שלא כדוגמת אחד-העם מורו ורבו, מי שהכריז משכבר הימים על אובדנה ועל שקיעתה של לשון יידיש בעתיד והיה נמנע להיזקק לה להלכה ולמעשה כאחד. זיקתו זו של ביאליק ללשון יידיש נתקיימה עד לאחרית ימיו – והיא מוסברת על ידו, בראשית התכתבותו עם ידידו, התעשיין מאקס דלפינר. במכתבו הראשון אליו, מיום 3 בנובמבר 1932, מגלה לו ביאליק על שום מה העדיף לכתוב אליו בלשון יידיש: "אני כותב לך את אגרותי הראשונה מהדרך באידיש. זה פשוט יותר, אבל לבבי יותר, בכל זאת שפת אם".¹¹⁴ וכדי להמחיש לו לנמענו את פשר דבריו אלה בתכלית הפשטות הוא מביא לו משל מטעמו של דודו, שהיה אומר: "אין ספק כי האוכל בשר במזלג הוא בעל טעם יפה, אבל איש לא יכחיש, כי האוכל באצבעות נהנה יותר, שכן המגע הוא בלא חציצה".¹¹⁵

110 שם, עמ' 80.

111 ראה: ש. אייזנשטאט, פיאנערישע געשטאלטן, תל-אביב תש"ל, עמ' 162.

112 שם, עמ' 169.

113 שם.

114 ח.ג. ביאליק, אגרות, ה, תל-אביב תרצ"ט, עמ' קפט.

115 ראה: ביאליק, אגרות, ה, תל-אביב תרצ"ט, עמ' קפט. על התכתבות זו שנתמסכה ביניהם בלשון זו, ראה גם: חיים נחמן ביאליק, שירים ביידיש, שירי ילדים, שירי הקדשה, תל-אביב תשס"א–2000, עמ' 538–540.

אפיק חשוב המוסיף לחבר את ביאליק ללא הפוגות ללשון יידיש הוא מורשתו האפיסטולארית הענפה בלשון זו שהניח אחריו ביחד עם רוב איגרותיו בלשון העברית. צביון ייחודי נודע להתכתבותו של ביאליק עם שלום-עליכם, שהתנהלה ביניהם גם ביידיש, כעדותו הנאמנה של י.ד. ברקוביץ, אשר עקב מקרוב אחר התכתבות זו מפאת זיקתו המשפחתית לשלום-עליכם: "על ידי מכתבים אלה נארגה ביניהם קירבת-נפש נפלאה, כזו של שני חברים מנוער, ששאבו את אור-נפשם בכלים שונים וממקור ברוך אחד. גם סגנון מכתביהם היה אחד, כאילו ממוזג מתכונות שניהם – נוסח אינטימי עליו, תוסס בהומור שופע, במשובת חברים, המשעשעים זה את זה ומתחבבים זה על זה"¹¹⁶.

אופייני, בין השאר, לנוסח כתיבתו זו של ביאליק אל שלום-עליכם הרוויה וספוגה ניבים עממיים ביידיש למכביר (במקורם או בתרגומם לעברית) הוא מכתבו אליו מיום 8.12.1906, כשהוא מפציר בו ברוב רגש ומשדלו, שיסייע בידו ובידי י.ח. רבניצקי לגייס אמצעים כספיים בימי שבתו בארצות הברית, לשם השלמת פירסומה של מהדורת היובל של כתבי מנדלי מוכר ספרים הנערץ והחביב על שניהם.¹¹⁷

לפנינו שרשרת מתמשכת של ניבים הניזונים מן המאגר העממי אשר ביאליק נזקק להם בפזרנות – של ברכות ומשאלות שנחצבו ממקור ביידיש הדרומית – ממכורתו ובית גידולו של ביאליק – ומן המאגר הלשוני של שלום-עליכם עצמו בכתביו שלו (כגון: "כָּאָטש נעם און באַגראָב זיך לעבעדיקערהייט: פֿאַרכאַפט זאָלן זיי ווערן").

כן מרבה ביאליק באותה איגרת נרגשת ונפעמת, להשפיע על נמענו שפע של ניבים עממיים הזורמים בזה אחר זה, אשר קלטו לתוכם גם לכטיקה עברית תוך היתוכה וסיגולה למקצב טבעי של הדיבור ביידיש. אכן קיים כאן ביאליק בדרך הטבע, הלכה למעשה, את טיעונו, מדעת או שבהיסח הדעת, בדבר תהליך ההתמזגות וההיתוך בין העברית ליידיש, המעניקה לה לעברית סם חיים, אך מקיימת את העצמיות של כל אחת מהן (כגון: פֿאַרשפרייט בארבע פינות העולם; איר זענט איצט אונדזער גואל; אָן אַיך זײַנען מיר עפֿר ואפֿר; געגולט און געראבעוועט, וכדומה).

לניבים טעונים כגון אלה וכיוצא בהם, על דרך הצירוף הטבעי בין עברית ליידיש, נזקק ביאליק גם במכתבו הבא לשלום-עליכם, המנוסח בתכלית הקיצור, מיום 118.7.1.1907 אף בו נבחין בגילויי אותו עירוב טבעי בין הלכטיקה העממית כפשוטה, של יידיש, וזו השאולה מגנזי הלשון העברית (כגון: לאָמיר שוין דערלעבן אַ שטיקל נחת; און זײַט מצליח בכל אשר תפנה; דהיינו נײַן איילן באדמה). ניבים כגון אלה, הן במיזוגם הדו-לשוני והן בהיפרדותם, מצטרפים כולם

116 י"ד. ברקוביץ, הראשונים כבני-אדם, תל-אביב תשי"ג, ספר שני, עמ' רסג.

117 ראה: חנא שמרוק, חליפת איגרות בין ש"י אברמוביץ, ח"נ ביאליק וי"ח רבניצקי בשנים 1905–1908, ירושלים, תשל"ו, עמ' 145–149.

118 שם, עמ' 157–158.

למערכת של כתיבה ריגושית, שיש בה מן העירוב שבין בקשה ותחנונים שבכבוד ראש הנמזגים עם תשעה קבין של ניב עממי מבודח ולעתים אף משולח רסן, שממנו מתפרק לשעה קלה ביאליק, בעל האיזטלה של המשורר הלאומי שנפרשה מעליו.

חטיבה ייחודית וענפה במסגרת כתיבתו האפיסטולארית של ביאליק בידיש היא התכתבותו עם מאניה רעייתו בתקופות שהותו מחוץ לבית, בעיקר תוך כדי קיום שליחיותו הציבוריות לשם ביצור התרבות העברית והפעילות המו"לית בלשון העברית. התכתבות זו שביניהם לתקופותיה, שנתקיימה בדרך כלל בלשון יידיש, שימשה גם שפת התקשורת הטבעית שבעלי-פה ביניהם בימי שבתם ברוסיה ובארץ ישראל.

התכתבות זו, שבה חלקו העיקרי היה של ביאליק, נתקיימה ביניהם בעיקר בימי הקונגרס הציוני שנערך בשנת 1907 בהאג שבהולנד, וכן בזמן ביקורו של ביאליק בארצות הברית בשנת 1926 ובשעת מסעו בפולין ובליטה, בשנים 1930–1931.¹¹⁹ לשונם של מכתבים אלה, מעטו של ביאליק, היא מעיקרה זו של הניב הדרומי של ווהליניה מכורתו, וכעדוהו של י"ד ברקוביץ, מביאם לבית הדפוס, "ביאליק לא נתן דעתו – – – לדיוק הכתיב וכתב כפי שפלט עטו, ומכאן ערבוביה של כתיבים שונים באיגרותיו אלה".¹²⁰ בידיש זו של ביאליק ניכרת נטייתו להיזקק לא במעט להבראיזמים שהותכו בה לרכיב קבוע והיו נהירים היטב אף למי שלא נזקק כלל ללשון העברית, כגון: איך האָב מורא מען קען כאַפן אַ מיאוסן פסק".¹²¹ "איך האָב נאָך ניט זוכה געווען מקבל זיין פֿון דיר אַפֿילו איין בריוו".¹²² "נאָר פֿון דעסטוועגן איז פֿאַרט אינו דומה ייִדיש לדאַייטש".¹²³

כן מצויים במכתבים אלה צירופים עבריים תוך כדי הכנסת שינויים מורפולוגיים בהם, מצד הכותב, כגון: "דאָס וועטער איז פסדר געווען ניט מהודרדיק".¹²⁴ וכשהכותב מתכוון לומר, כי הים בחופה של האג הוא סוער יותר, הוא מציין: "כ'וואַלט געזאָגט – ימישער".¹²⁵ כן ביאליק מתיך את השורש 'להרגיז' ומחליפו בתבנית חדשה משלו: "און דאָס דעררגזנט".¹²⁶

במהלך התכתבות ערנית ומתמשכת זו עם רעייתו, ניכרות לפרקים תמורות בהרכב הלכסיקלי של לשון היידיש של ביאליק, ברוח הזמן והמקום, לעומת מנהגו של עירוב רוסיציזמים בלתי-מותכים בידיש, שבהם מתובלים מכתביו אליה מדי פעם בפעם בשלבים הראשונים של ההתכתבות – הרי לעתים נפרץ הסכר

119 ראה: אגרות ביאליק אל רעייתו מאניה, ירושלים תשט"ז, תרגם מידיש לעברית י"ל ברוך, עמ' 14–132.

120 שם, עמ' 8.
121 שם, עמ' 139.
122 שם, עמ' 143.
123 שם, עמ' 146.
124 שם, עמ' 160.
125 שם, עמ' 152.
126 שם, עמ' 174.

ומתבטלים המעצורים והסייגים הלשוניים. עתה שזורים בשפע בידיש שלו ניבים מפי העם שעברו ברובם את הסינון המבודח בנוסח שלום-עליכם, אשר ביאליק כבר שקד לתרגם לעברית כמה מסיפוריו. הוא אינו מסתפק עוד בשיבוץ ניבים עממיים או בקליטת רסיסהם הבודדים, אלא מרכיב לעתים חטיבה תיאורית שלמה במקצב הנרטיבי של סופר זה האהוב עליו; וכך משבא להביע את התפעלותו מנאומו של מאכס נורדוי בקונגרס הציוני בהאג, יתאר את התרשמותו בזו הלשון הסופרלטיבית והמטפורית המייחדת את הניב העממי הגוזמאי בידיש: "און סע עפנט זיך אַ גאַלדן מויל און סע הויבט אָן שיטן פערל, ניין. ניט קיין פערל – פֿיילן מיט קוילן, פֿלאַם־פֿייערן מיט בליצן זיינען געפֿלויגן פֿון זיין מויל אַרויס" [ומיד נפער פה של זהב, והוא מפיך מרגליות. אך לא כן, לא מרגליות – חצים ואבני בליסטראות, להבות אש וברקים עפו מתוך פיו. אכן פה לוי].¹²⁷

דומה כי ביאליק גם הושפע משיגרת הלשון העממית הבאה להצביע על היסחפותו של הכותב עם תגובותיהם של בני הסביבה, המופיעה לעתים קרובות גם באגרות מנחם-מנדל לרעייתו – "און איך אויך בתוכם", כגון "האַט מען געפֿאַטשט הייד און איך בתוכם" [מחאו כף הייד, ואף אני בצוותא עמהם].¹²⁸ כן נשמעים הדים לניב העממי השופע ושיבוץ ובנוסח שלום-עליכם גם בכמה ממכתביו המאוחרים יותר, של שנת 1909, כגון: "מיר וואָלטן זיך ביידע געמעגט ווינטשן אַזוי פֿיל טויזנטער וויפֿל הינט עס וואָלגערן זיך אין די סטאַמבולער גאַסן" [כה ייתן אלוהים לשנינו כסף לאלפים, כמספר הכלבים המתגוללים בחוצות סטאַמבול].¹²⁹

כן משתזרים בתוך הרקמה של אגרות ביאליק בידיש לרעייתו מדי פעם עירובי לשון עברית ויידיש, השגורים בכתיבה המסורתית בידיש, כגון: "דיין בריוו האָב איך מקבל געווען און איך האָב זיך מיט אים מחיה געווען".¹³⁰ "געזען האָב איך אַ טפה מן הים".¹³¹

לעומת הרובד העממי המסורתי של העברית בתוך היידיש של ביאליק באגרותיו, בימי שבתו ברוסיה, הוא נוהג לשבץ בהן בכמה מאגרותיו, בשעת מסעו בפולין בשנות 1930–1931, העבראיזמים שיש בהם משום הד לבעיות החדשות העומדות לפניו על הפרק, עם מאמציו לביצור מעמדה של הלשון העברית והגברת תפוצתו של הספר העברי בגולה. כך בבואו לחלוק עם רעייתו את רשמיו אשר להצלחת שליחותו זו הוא מביע לפניו את ספקותיו בנידון זה: "שווער צו ערוואַרטן גדולות פֿונעם נייעם העברעישן חינוך".¹³² עם זאת הוא מביע את תקוותו: "אַ שטיקל התעוררות שאַפֿט זיך דורך מיין רייע".¹³³

127 שם, עמ' 145. – התרגום לעברית, וכן גם להלן, של י"ל ברוך.

128 שם, עמ' 145.

129 שם, עמ' 166, 33.

130 שם, עמ' 201.

131 שם, עמ' 220.

132 שם, עמ' 256.

133 שם, עמ' 258.

ביחד עם היזקקותו למינוח העברי שהזמן גרמו ביאליק עדיין ממשיך לדבוק באותם ימי מסעותיו בניבים מפי העם, הנהירים לו היטב מימים ראשונים. גם בשעת אותו מסע, לשם הבעת תחושותיו ברגעי יאוש ועייפות, כגון: "פֵּיל איך מיך ניט גאַר פֿויגלדיק" ואני מרגיש את עצמי לא לעילא ולעילא;¹³⁴ "מיד ווער איך צום טויט" ואלא שמתעייף אני מזה עד מוות;¹³⁵ "דאָס לעצטע שטיקל ברויט הענגט אויף אַ האָר" [פת הלחם האחרונה תלויה בשערה];¹³⁶ "אַ גאָט'ס רחמנות אויף ייִדן" [מן השמים ירחמו על היהודים].¹³⁷ יש וביאליק יפליג במכתביו אלה משנת 1931 להתבטאות שופעת, המקשרת בין ניבי שתי הלשונות גם יחד – בבואו לתאר את הווייתם המשברית של יהודי פולין באותם ימים: "וואָס קומט אָבער אַרויס – אז באו בנים עד משבר וכח אין ללידה? – ווען ייִדן האָבן רצון, האָבן זיי ניט קיין יכולת".¹³⁸

לזיקתו הייחודית של ביאליק ללשון יידיש לא רק נחשפים שורשים טבעיים בביוגרפיה שלו, כלשון האם של ילדותו. מעבר לעמדותיו העקרוניות המאוחרות כלפי לשון זו, על הקבע והתמורות שבהן, ניתן גם להצביע על שלוחותיה של לשון זו, גלויות ונסתרות, בתחום יצירתו העברית, בשירה ובסיפור. אכן כמה ממעריציו, והם מנאמני הלשון העברית וספרותה, הצביעו אף הם על היידיש שבגלוי ובסתר טמונה וחבויה גם ביצירות העבריות.

עוד לפני שדב סדן הניח את היסודות הראשונים לחקר שיטתי בדבר מקומה של יידיש ביצירתו העברית של ביאליק, הן בשירתו שנכתבה בלשון זו והן באותם ניבים וצירופי לשון המשוקעים בה, בבחינת 'יידיש שבסתר' – בהרצאותיו ומחקריו המסועפים,¹³⁹ כבר קדם לו בכך הסופר והמסאי העברי דניאל פרסקי בארצות הברית, מחסידי ביאליק העברי המובהקים, על פי דרכו הפשטנית, בחיבורו המשופע בדוגמאות – יסודות אידיים ביצירת ביאליק, שפירסם בשנת תש"ד–1944, במלאת עשר שנים לפטירת המשורר הנערץ על ידו.¹⁴⁰ בחיבורו זה, הראוי לעיון מחקרי מחודש, עקב פרסקי בשקידה ובידע בעברית וביידיש גם יחד, אחר גילוייה השונים והמגוונים של חדירת יידיש אל תחום יצירתו העברית של ביאליק וכן גם בקיומם הגלוי והסמוי של יסודות עבריים בתוך שירתו ביידיש.

134 שם, עמ' 233.

135 שם, עמ' 115.

136 שם, עמ' 263.

137 שם, עמ' 124.

138 שם, עמ' 260.

139 ובעיקר בילקוט הרצאותיו 'סוגיית יידיש במסכת ביאליק', באוניברסיטה העברית בירושלים תשט"ו (1955), וספרו האחרון: חיים נחמן ביאליק ודרכו בלשונו ובלשונויותיה, תל-אביב 1989. ראה גם: ש. ווערסעס, 'דאָס לעצטע קאָפיטל: דער ספֿר וועגן ח.ג. ביאליקס פּאַעזיע', די גאַלדענע קייט 128 (1990), עמ' 7–15; 'סדן מפענח צפונותיו של ביאליק', ידיעות אחרונות (תרבות, ספרות, אמנות), 6.10.1989.

140 ראה: ד. פרסקי, יסודות אידיים ביצירת ביאליק, אחיספר (בעריכת שמואל ניגר ומנחם ריבולוב), ניו-יורק תש"ד–1944, עמ' 81–107.